

VIII DIE OORSAKE VAN DIE BOER-HANANWA-OORLOG VOLGENS RAE EN SONNTAG

Stories are not lived but told. Life has no beginnings, middles or ends: there are meetings, but the start of an affair belongs to the story we tell ourselves later ...¹

... aldus Louis Mink. Ten spyte daarvan dat boeke soos Rae se *Malaboeh* en Sonntag se *My friend Maleboeh* aangebied word asof dit reeds in storievorm was toe dit bloot as uittreksels uit die ‘werklikheid’ opgeteken is, geld Mink se kommentaar net soveel vir hierdie twee tekste as vir enige ander stories. Die begin van die twee tekste was besluite, eerder as ‘ontdekkings’ van die vertellers. Elke poging om uit te lê waarom die konflik van 1894 tussen die Hananwa en die *Zuid-Afrikaansche Republiek* (ZAR) plaasgevind het, is die resultaat van agternaperspektief – vandaar die betrekking van ‘n addisionele verteller in Colin Rae se teks om die *Real Causes* van die oorlog te verklaar en die rondspring tussen (en selfs verswyging van) datums by die dagboekinskrywings wat Konrad Sonntag vir die *Prologue* tot *My friend* gekies het. Die sendeling se eie lys redes vir die oorlog, (afleidings wat hy eers *sodra* die oorlog uitbreek, maak – en dan *terugskouend* oor die twee jaar wat hy onder die Hananwa gewoon het) bevestig die filosoof Nietzsche se gewaarwording dat oorsake inderdaad nie die oorspronklike nie, maar die sekondêre gegewens in ‘n konstruksie van die verlede is. Dit is eers soos wat die gevolg duidelik word, dat die storieverteller die oorsake agtermekaar kry.² Soos enige ander aspek van die ‘verledes’ wat ons konstrueer, is ook oorsake nie ‘n vaste gegewe nie, maar ‘n seleksie van bepaalde spore uit die verlede en die kombinasie daarvan op ‘n bepaalde wyse wat die verteller in daardie stadium pas.

Wáárom die Boer-Hananwa-oorlog uitbreek het, is ‘n kwessie wat in geen twee van die ondersoekte wat tot dusver geloods is, ooreenstemmend aangebied word nie.³ Die meeste navorsers (met die uitsondering van Weidemann) het beide *Maleboeh* en *My friend* gelees en inligting uit die twee tekste in hulle verklarings ingewerk. In hierdie hoofstuk word die teksgedeeltes waarin Rae en Sonntag elk hulle eie verklarings vir hulle implisiete lesers aanbied, nie in ‘boustene’ opgebreek om in een omvattender verklaring opgeneem te word nie. Hoe gebrekkig of ongeloofwaardig dit uiteindelik ook al bevind mag word, word die twee opsies eerder as verklarings ‘in eie reg’, naas

-
1. L. Mink, *History and fiction as modes of comprehension*, *New Literary History* 1, 1970, pp. 541-558, soos aangehaal in A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 161.
  2. Sien bespreking van F.R. Ankersmit, *Historiography and postmodernism*, *History and theory* 28, 1989, pp. 141-142.
  3. Sien die voorwoord en hoofstukke een en twee vir verwysings na die studies tot dusver onderneem.

mekaar gestel. Die vraag word nie in die eerste plek gestel wat dié juiste voorstelling is nie, maar juis wát die twee redakteurs in hulle onderskeie tekste probeer voorstel het. Daar sal vanselfsprekend teenstrydighede wees tussen die twee tekste onderling, sowel as tussen hierdie twee tekste en dit wat in ander bronne opgespoor kon word. Dit bevestig dat die mees verantwoordbare, mees betroubare, mees omvattende weergawe van die oorsake wat deur 'n historikus gekonstrueer sou kon word, waarskynlik juis dié minste verteenwoordigend sou wees van dié voorstellings van die situasie waarmee elk van die betrokke partye teen die tyd van die gebeure hulle betrokkenheid sou verklaar. Die situasie soos wat die onderskeie kampe dit vir hulleself voorgestel het, was wat hulle genoop het om by die konflik betrokke te geraak het. Nóg Rae en nóg minder Sonntag, of vir daardie onthalwe, enige ooggetuie, kan onproblematies as verteenwoordiger van enige van die vegtende partye beskou word. Derhalwe is die historikus, in haar nuuskierigheid om die onderskeie kampe se voorstellings van die omstandighede wat op oorlog uitgeloop het, te konstrueer, onvermydelik daaraan uitgelewer om te moet raai oor dit wat nie in die twee tekste gesê word nie.

Rae het “The real cause of the war” as inleiding tot sy boek ingevoer. Christoph Sonntag se verklaring vir die konflik is te vinde in ‘n dagboekinskrywing op 19 Mei 1894. Hierdie is dan die uittreksels uit die twee tekste waarop in hierdie hoofstuk gefokus word.

Die waarheid volgens Colin Rae

Die sleutelgetuie in Colin Rae se verstaan van die uitbreek van die 1894-oorlog was ene Anthony Vlotman (Figuur 14), wat kommissaris Barend Vorster in 1890 na Blouberg vergesel het in ‘n poging om belasting van Mmalebôhō in te vorder. Volgens Vlotman het Mmalebôhō nie voor Vorster verskyn waar laasgenoemde aan die voet van die Hananwa se bergvesting op hom gewag het nie. Vlotman se getuienis gee te kenne dat die Hananwa dreigend opgetree het en dat daar in die boodskappe wat Mmalebôhō na die kommissaris gestuur het, geen aanduiding was van enige intensie om onderhorigheid aan die ZAR te betoon nie.⁴

---

4. C. Rae, *Malaboch, or notes from my diary on the Boer campaign of 1894 against the chief Malaboch of Blaauwberg, district Zoutpansberg, South African Republic*, pp. xvii-xix.

Figuur 14: Anthony Vlotman (staande, tweede van regs) en Colin Rae (hukkende figuur derde van links) saam op kommando tydens die veldtog teen Mmalebôhò.

Uit: C. Rae, *Malaboch, or notes from my diary on the Boer campaign of 1894 against the chief Malaboch of Blaauwberg, district Zoutpansberg, South African Republic*, p. 14; Suid-Afrikaanse Nasionale Argief, Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB), Pretoria: Foto 1547.

Nie sendeling Christoph Sonntag nie, maar wel vertaler Konrad Sonntag het Vlotman se getuienis ook in ag geneem in sy verbeelding van die aanloop tot die oorlog.⁵ Dieselfde vertelling is inderdaad in onderskeidelik die inleiding en die voorwoord tot beide publikasies opgeneem, maar met teenoorgestelde effek. Colin Rae verskaf Vlotman se getuienis onder die volgende opskrifte:

INTRODUCTION.
THE REAL CAUSE OF THE WAR.

*Mr. Anthony Vlotman's verbatim Narrative.*⁶

Die woorde “real” en “verbatim” is ingevoeg om geloofwaardigheid aan die vertelling te gee. Dit gee tegelykertyd te kenne dat die redakteur, Colin Rae, self die getuie as geloofwaardig ervaar het. Daar kan aanvaar word dat sekere tydgenootlike lesers dit ook in hierdie gees van vertrouwe gelees het. Die wyse waarop Konrad Sonntag die Vlotman-vertelling uit die Rae-publikasie in sy 1983-publikasie opgeneem het, bevestig dat hy een leser was wat nie die Vlotman-getuienis sonder voorbehoud aanvaar het nie. Die enigste rede waarom hy dié getuienis in sy voorwoord tot die

5. C. Sonntag, *My friend Maleboch, chief of the Blue Mountains* (ed. K. Sonntag), pp. xvi-xviii.

6. C. Rae, *Malaboch ...*, p. xvii.

Sonntag-dagboek plaas, is om sy lesers in staat te stel om dit te vergelyk met die verduideliking wat uit die sendeling se dagboek na vore kom - of eerder, wat hy as redakteur uit die sendeling se dagboek na vore sou *bring*.

Captain Dahl's⁷ and Anthony Vlotman's reasons for the war may be compared with those of Christoph Sonntag in the narrative that follows.⁸

Met hierdie onderbeklemtoonde opmerking, plaas Konrad Sonntag die onus om te besluit of sy sendeling-vader of Rae se weergawe die betroubaarste is, op die leser, maar in der waarheid het hy met die wyse waarop hy Rae se Vlotman-weergawe in sy voorwoord geplaas het, reeds by die leser die verwagting geskep dat wat uit sendeling Sonntag se dagboek gaan volg, veel toereikender gaan wees. Op vernuftige wyse probeer redakteur Konrad Sonntag die leser aan sy kant kry.

Kan die leser dalk meer inligting bekom om die relatiewe betroubaarheid van Vlotman se getuienis te probeer bepaal? Die inligting van Sonntag se informante, wat ook in hierdie hoofstuk onder bespreking kom, bied natuurlik 'n maatstaf waarteen Vlotman se weergawe vergelyk kan word, maar dit sou tog ter wille van die evaluasie van Rae se teks verkieslik wees om die Vlotman-vertelling ook as getuienis in eie reg te ondersoek.

Wie was Anthony Vlotman? Wanneer Rae die name van die persone noem saam met wie hy vir die duur van die veldtog in luitenant Sarel Eloff se *No. 2 mess* ingedeel was, is sersant Anthony Vlotman onder hulle. Rae verwys heel dikwels in sy vertelling na Vlotman, soms heel informeel as "Tony Vlotman".⁹ As lede van dieselfde eenheid moes hulle tussen Mei en Augustus 1894 dikwels in mekaar se geselskap gewees het, wat dit hoogswaarskynlik laat lyk dat Rae wel die vertelling waarmee hy sy boek begin, persoonlik van Vlotman kon gekry het. 'n Brief van kommissaris Barend Vorster wat in die Argief van die Staatsekretaris van die ZAR

---

7. Gunder Christian Oscar Dahl was in diens van die Deense Marine voordat hy in die vroeë 1870's in die Kaapkolonie aangekom het. Teen die middel-sewentigs was hy reeds as handelaar in die distrik Soutpansberg gevestig. Hy het homself spoedig onderskei as 'kenner' van die swart gemeenskappe en was sedert 1876 as kommissaris gemoeid met die invordering van belasting namens die Transvaalse Regering. Tydens 'n onderbreking in sy dienstyl as kommissaris in die noorde van die ZAR (1889-1895), het hy sy invloed gebruik om die ZAR-regering te berispe omdat hulle alle swart gemeenskappe nie "gelyk" behandel het nie en sekere leiers "ongestraf" laat bly het. Hy was 'n groot voorstander daarvan dat die Venda-leier, Makhado, as magsfaktor geneutraliseer moes word. W.J. de Kock & D.W. Krüger, *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II*, pp.157-158.

8. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. xviii.

9. C. Rae, *Malaboeh* ..., pp. 12, 14, 24 & 28.

opgespoor is,¹⁰ bevestig verder dat ene A.C. Vlotman wel die insident soos deur Rae opgeteken, beleef het.

Vlotman se vertelling en Vorster se verslag stem sodanig ooreen dat daar met redelike sekerheid afgelei kan word dat daar na een en dieselfde insident verwys word. Die volgende inligting word deur albei weergawes ondersteun: Kommissaris Vorster en 'n groepie manne het na Blouberg gegaan om belasting van Mmalebôhō in te vorder. Mmalebôhō het nie van sy bergvesting afgekóm om hulle te woord te staan soos wat Vorster hom laat weet het nie. Vorster en 'n paar manne het toe 'n entjie teen die berg opgegaan en toe hulle afgekóm het, is daar op hulle geskiet. Intussen is twee perde (onder andere die van Vlotman) deur die Hananwa buitgemaak, maar hulle is weer teruggekry. Hooggeplaasde verteenwoordigers van Mmalebôhō het die berg afgekóm om die kommissaris te kom spreek terwyl hy en sy groepie volgelinge deur 'n groot aantal gewapende Hananwa-krygers omsingel is. Beide Vlotman en Vorster het getuig dat hulle vir hulle lewens gevrees het. Uit die onderhandelinge met die Hananwa-afgevaardigdes het dit vir albei duidelik geblyk dat Mmalebôhō nie bereid was om 'n sensus te laat opneem of belasting aan die ZAR te betaal nie. Vlotman se bewering dat Vorster deur die Hananwa-afgevaardigdes vir Mmalebôhō gedreig het dat dit die laaste keer was dat die ZAR-regering hom om belasting sou kom vra, lyk geloofwaardig in die lig van die volgende aanhaling uit Vorster se verslag:

Er blywe dus voor my geene aanbeveling om genade voor hem - Doch ik zou ten strengste aanbevelen om in de beginne van den maand April 1891 eene aanvang zal gemaakt worden om deze Staats Rebel tot hunnen picht te bringen.¹¹

Uit beide weergawes kan afgelei word dat daar ten tye van die verhaalde insident nog geen verwagting gekoester is dat Mmalebôhō se halfbroer, Kibi, en sy volgelinge met die ZAR-regering sou saamwerk nie.

'n Basiese verskil tussen die Vlotman- en Vorster-getuies, is dat Vlotman se vertelling 'n herinnering van 'n paar jaar tevore is, terwyl die Vorster-verslag skynbaar op dieselde dag as waarop die insident plaasgevind het, opgeteken is. In Vlotman se herinnering het sy daterings en persepsie van tydsverloop verwronge geraak.

-
10. Suid-Afrikaanse Nasionale Argief, Transvaalse Argiefbewaarpark (TAB), Pretoria: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, pp. 77-80: Wd Landdrost Pietersburg zendt Rapport van Commissaris Vorster waarin hy meldt van botsingen die hy had by de vordering van belasting by Kapitein Malleboch, 1890-12-19.
11. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, p. 79: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19.

Vorster se verslag, waarin hy die konfrontasie van “heden ohtend” verhaal, is gedateer 15 Desember 1890. Ook ander argivale dokumente uit die tyd¹² en opmerkings wat Vlotman self maak,¹³ bevestig dat sy datering van die insident ‘n jaar later, in Desember 1891, ‘n geheue-fout moes gewees het. Dit onderstreep hoe riskant dit vir ‘n navorser sou wees om Vlotman se getuienis sonder korroborasie as bewysmateriaal vir Rae se boek aan te haal. Nog ‘n anachronisme is Vlotman se beskrywing van die plek waar Vorster en sy afdeling gekamp het “at the foot of the mountain close to the Rev. Sonntag’s mission station.”¹⁴ Christoph Sonntag het eers in Augustus 1892 op Blauberg aangekom.¹⁵ Ten tye van die voorval moes die sendingstasie dié van sy voorganger, Carl Heinrich Christian Stech,¹⁶ ‘n vriend van kommissaris Vorster, gewees het.¹⁷ In ag geneem dat Vlotman die situasie in 1894 vir Rae, wat geen agtergrondkennis gehad het nie, probeer skets het, is dit wel te verstane waarom hy Sonntag se stasie vermeld. Dit is immers ‘n verwysingspunt wat vir Rae bekend sou wees.

Bo en behalwe die foutiewe jaartal, dui die vergelyking met Vorster se verslag ook aan hoe tydsaanduiding in dae en ure in Vlotman se herinnering vervloei geraak het, terwyl Vorster dit direk na die gebeure nog redelik presies vermeld het. Wat Vlotman in sy vertelling in twee dae inpas, het volgens Vorster eintlik oor vier dae gebeur. Vlotman noem ook slegs ‘n enkele groep boodskappers wat deur die kommissaris na Mmalebôhō gestuur is. Uit Vorster se verslag blyk dat daar ook ‘n tweede afvaardiging moes gewees het, wat opgestuur is om die uitlewering van diegene wat op die kommissaris geskiet het, te eis. Wat Vlotman slegs as die gebeure van “the next morning”¹⁸ onthou het, word meer presies in Vorster se verslag teruggevind onder die tydsaanduiding: “In weinigen tyd (omtrent twee uren) later ...”¹⁹

Vlotman se herinnering, synde ‘n dramatiese vertelling, bevat in heelparty opsigte meer besonderhede as Vorster se saaklike verslag. In sommige gevalle is die ekstra inligting praktiese informasie. Sulke inligting bevestig dat Vlotman wel ‘n fyn waarnemer moes gewees het en dat die detail en uiteensettings wat hy verskaf nie sonder meer afgeskryf kan word as opgemaak in die verbeelding nie. ‘n Paar punte ter illustrasie: Terwyl Vorster slegs geskryf het dat hy Mmalebôhō die oggend van die

-
12. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 849/90, pp. 85-87: Commissaris Kalkbank bericht dat Kapt. Kewe indien hij zijne belasting betaald heeft hulp aanvraag bij de Regering tegen Maleboch, 1890-12-23; R. 17552/90, SR. 813/90, pp. 65-66: Staatssekretaris – Superintendent van Naturellen, 1891-01-14.
  13. C. Rae, *Malaboeh ...*, p. xviii.
  14. C. Rae, *Malaboeh ...*, p. xvii.
  15. C. Sonntag, *My friend Maleboeh ...*, p. 1.
  16. L. Zöllner & J.A. Heese, *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hul nageslag*, p. 442.
  17. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, pp. 89-92, C. Stech – B. Vorster, 1891-02-01.
  18. C. Rae, *Malaboeh ...*, p. xviii.
  19. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, p. 78: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19.

twaaftde Desember laat roep het om die berg af te kom, het Vlotman gespesifiseer dat “some of the missionary Kafirs”²⁰ gestuur is om dié opdrag uit te voer. In Vorster se verslag word ook slegs vermeld dat Mmalebôhō op vyftien Desember sy broer in sy plek gestuur het; Vlotman spesifiseer dat tien van Mmalebôhō se hoofindunas van die berg afgekom het om met die kommissaris te onderhandel.²¹ Vlotman se opmerking dat Mapene en Kibi ten tye van die voorval nog die ZAR-regering vyandiggesind was en eers daarna met die Boere begin saamwerk het,²² is ingevoeg ter wille van ‘n persoon so oningelig oor die Soutpansbergse situasie soos Rae. Die hedendaagse leser vind ook baat by sulke verduidelikende opmerkings. Die Vorster-verslag oor die een spesifieke voorval wat op 15 Desember 1890 plaasgevind het, kan natuurlik nie inligting verskaf oor hoe verhoudinge met Kibi daarná, tot en met die 1894-oorlog verloop het nie. Dat sake wel verloop het soos wat Vlotman verduidelik, kan uit ander argivale dokumente van die jare 1891-1894 bevestig word²³ en stel sy integriteit in beter lig.

In ander gevalle kom gespesifiseerde informasie tog voor om deel van Vlotman se vertelstrategie te wees. Na drie en ‘n half jaar haal hy byvoorbeeld steeds Mmalebôhō se “impudent message” in die “exact words” van die Hananwa-leier aan - vergesog as in ag geneem word dat die boodskap teen daardie tyd van die mond van die *kgosi* na die sendeling se boodskappers, na die kommissaris en uiteindelik na Vlotman oorgedra is en boonop uit Sepedi in Nederlands en in Engels vertaal moes word: “I am baas upon this mountain and shall not allow the census to be taken”.²⁴ Indien Mmalebôhō wel hierdie boodskap saam met Vorster se eerste boodskappers (die enigstes waarvan Vlotman vertel) gestuur het, is dit verbasend waarom Vorster dit nie in sy verslag opgeneem het nie. Die wyse waarop hy sy verslag bewoord, sluit nie uit dat ‘n uitspraak van hierdie aard gemaak kón gewees het. Dit kon gebeur het tydens die ontmoeting met Mmalebôhō se afvaardiging – volgens Vorster, ‘n paar uur na die skietvoorval; volgens Vlotman, eers die volgende oggend, te midde van (en daarvoor is die getuies dit eens) dreigende Hananwa-krygers wat hulle omsingel het.²⁵

---

20. C. Rae, *Malaboch* ..., p. xvii.

21. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, p. 78: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19; C. Rae, p. xviii.

22. C. Rae, *Malaboch* ..., p. xviii.

23. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 849/90, pp. 85-87: Commissaris Kalkbank bericht dat Kapt. Kewe indien hij zijne belasting betaald heeft hulp aanvraag bij de Regering tegen Maleboch, 1890-12-23.

24. C. Rae, *Malaboch* ..., pp. xvii-xviii.

25. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, p. 78: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19; C. Rae, *Malaboch* ..., p. xviii.

Dat Vlotman die aantal gewapende Hananwa wat hulle omsingel het na 'n paar jaar op tweeduisend skat terwyl Vorster se verslag dit as ongeveer 'n duisend aangee,²⁶ mag dalk dui op oordrywing wat met herinnering ingetree het. Nogtans is dit opmerklik dat Vlotman en Vorster, ongeag die feit dat 'n paar jaar verloop het tussen Vlotman se ervaring van die insident en sy in-herinnering-roep daarvan, in hulle getuienis soortgelyke emosies daaromtrent geopenbaar en die gebeure ook feitlik dieselfde geïnterpreteer het. Dit blyk dus asof inligting met oorlewering nie noodwendig verander word nie, maar dat bepaalde indrukke, in hierdie geval die vyandiggesindheid van Mmalebôhō, tog deur die byvoeging van meer besonderhede aangedik kan word. Ter illustrasie, verdere voorbeelde van hoe Vorster se samevattende getuienis deur Vlotman se gedetailleerde vertelling aangevul word:

Vorster:

Zij weigerde ten eene male om Hut-belastingen te betalen en ook om hulle Census te laten opmaken. De grootste brutaliteit en rebelschap werd hier in dezen dag getoond tegen het Gouvernement der ZAR door deze Malleboch en zijne onderhoriges.²⁷

... onbeschrijflijk was de toestand waarin ik met de achttien man in deze dag verkeerd hebbe. Had ik deze achttien man in deze dag niet met mij gehad, vreesde ik dat ik (volgens geheime waarschuwingen aan mij gedaan) ik met mijne klerk & tolk zeker heden zoude vermoord geweest zijn. De Kaffer (Malleboch) heeft in deze dag getoond dat hij eene Rebel is tegen het Gouvernement der ZAR en is gereed voor oorlog.²⁸

Vlotman:

Before the interview the Commissioner requested the Indunas to leave their guns on the other side of the hedge, which they did. Some Kaffirs, however, were stopped when nearing the spot chosen for the interview, and told to retire to a distance with their arms, and only to approach the Commissioner unarmed. But one Kafir came within the prescribed limits with his gun, and, on the Commissioner personally telling him to go away, he refused. The Indunas were most insulent during the whole proceedings, and all our men stood to their guns, as we quite expected to be massacred.²⁹

... Induna then repeated Malaboch's words, that they did not intend paying any taxes, as they were the rightful owners of the mountain, and

-
26. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, pp. 78-79: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19; C. Rae, *Malaboch ...*, p. xviii.
27. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, pp. 78-79: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19.
28. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, p. 79: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19
29. C. Rae, *Malaboch ...*, p. xviii.

Dat Vlotman die aantal gewapende Hananwa wat hulle omsingel het na 'n paar jaar op tweeduisend skat terwyl Vorster se verslag dit as ongeveer 'n duisend aangee,²⁶ mag dalk dui op oordrywing wat met herinnering ingetree het. Nogtans is dit opmerklik dat Vlotman en Vorster, ongeag die feit dat 'n paar jaar verloop het tussen Vlotman se ervaring van die insident en sy in-herinnering-roep daarvan, in hulle getuienis soortgelyke emosies daaromtrent geopenbaar en die gebeure ook feitlik dieselfde geïnterpreteer het. Dit blyk dus asof inligting met oorlewering nie noodwendig verander word nie, maar dat bepaalde indrukke, in hierdie geval die vyandiggesindheid van Mmalebôhò, tog deur die byvoeging van meer besonderhede aangedik kan word. Ter illustrasie, verdere voorbeelde van hoe Vorster se samevattende getuienis deur Vlotman se gedetailleerde vertelling aangevul word:

Vorster:

Zij weigerde ten eene male om Hut-belastingen te betalen en ook om hulle Census te laten opmaken. De grootste brutaliteit en rebelschap werd hier in dezen dag getoond tegen het Gouvernement der ZAR door deze Malleboch en zijne onderhoriges.²⁷

... onbeschrijflijk was de toestand waarin ik met de achttien man in deze dag verkeerd hebbe. Had ik deze achttien man in deze dag niet met mij gehad, vreesde ik dat ik (volgens geheime waarschuwingen aan mij gedaan) ik met mijne klerk & tolk zeker heden zoude vermoord geweest zijn. De Kaffer (Malleboch) heeft in deze dag getoond dat hij eene Rebel is tegen het Gouvernement der ZAR en is gereed voor oorlog.²⁸

Vlotman:

Before the interview the Commissioner requested the Indunas to leave their guns on the other side of the hedge, which they did. Some Kaffirs, however, were stopped when nearing the spot chosen for the interview, and told to retire to a distance with their arms, and only to approach the Commissioner unarmed. But one Kafir came within the prescribed limits with his gun, and, on the Commissioner personally telling him to go away, he refused. The Indunas were most insulent during the whole proceedings, and all our men stood to their guns, as we quite expected to be massacred.²⁹

... Induna then repeated Malaboch's words, that they did not intend paying any taxes, as they were the rightful owners of the mountain, and

-
26. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, pp. 78-79: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19; C. Rae, *Malaboch ...*, p. xviii.
27. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, pp. 78-79: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19.
28. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, SR. 813/90, p. 79: Rapport van Commissaris Vorster, 1890-12-19
29. C. Rae, *Malaboch ...*, p. xviii.

not the Boers. The Commissioner told the Indunas to tell Malaboch that that was the last appeal the Government intended to make for taxes. The Kafirs then retired, and in doing so made a big demonstration by blowing their “walt hoorns” (war horns), and firing their guns in the air at intervals.³⁰

Wat Vorster in ‘n paar woorde vertel, word met groter omhaal deur Vlotman beskryf - getuienis van insidente waarvan die historikus wat slegs op argivale regeringsverslae aangewese was, nie bewus sou wees nie. Die gedetailleerde beskrywings wat Vlotman se weersin in die Hananwa en sy vasberadenheid om sy luisteraars daarvan te oortuig, verraai, staan byvoorbeeld in die volgende geval op onverwagse wyse in diens van die ondersoeker:

The interview ended about an hour before sunset, and then they brought nine of the most wretchedly miserable bullocks they could procure, and on presenting them to the Commissioner, the head induna said: ‘These nine bullocks represent a pinch of snuff from Malaboch to the Transvaal Government.’³¹

Vorster maak in sy verslag geen melding van hierdie beeste wat van die Hananwa ontvang is nie. Verdere getuienis wat in hierdie hoofstuk ondersoek sal word, sal gerugte en beskuldigings aan die lig bring dat Vorster se pogings om homself op onregverdigte wyse aan die beeste van die Hananwa te help, ook bygedra het tot die wrywing tussen die Boere en die Hananwa. Die verswyging van die ontvangs van nege beeste in ‘n regeringsverslag dra geensins by om hierdie beskuldigings die nek in te slaan nie.

Die inligting wat Vlotman verskaf, kan as ‘n waardevolle ooggetuieverslag nie geringgeskat word nie. Die insident, wat direk gekoppel kan word aan die ZAR se besluit om Mmalebôhō aan te val, is slegs in Rae se weergawe van die veldtog opgeneem; daar is geen aanduiding in Sonntag se dagboek dat die sendeling ook daarvan bewus was nie. Nogtans is Vlotman se getuienis vir die hedendaagse leser van weinig waarde indien dit nie binne konteks en met sekere voorbehoude beskou word nie.

In die evaluering van Vlotman se getuienis soos deur Rae opgeneem in sy weergawe van die oorlog, moet in ag geneem word dat dit as ‘n herinnering aan gebeure van meer as drie jaar tevore, mank gaan aan vervaagde tydsaanduidings. Die ondersoeker moet ook bedag wees op dramatisering van gebeure ter wille van verhoogde effek op

---

30. C. Rae, *Malaboch ...*, p. xix.

31. C. Rae, *Malaboch ...*, p. xix.

die destydse luisteraars, wie se veronderstelde vooroordele herbevestig moes word: Colin Rae self en uiteindelik ook sy gehoor moes oortuig word van die geregverdigde posisie van die ZAR-magte in hulle eerbare stryd teen die aggressiewe, rebelse Hananwa. Dat redakteur Rae reeds sodanige vooroordeel by sy potensiële lesers vermoed het, lyk waarskynlik gemeet daaraan dat hy drie bladsye verteltyd voldoende geag het om 'n militêre veldtog wat hy in meer as tweehonderd bladsye beskryf, te motiveer. Selfs vir 'n leser wat nie uit die staanspoor die vooroordeel van die verteller en sy idiële lesers gedeel het nie, kan die ophaal van 'n enkele insident as rede vir die oorlog aanleiding gee tot die maak van veralgemenende aannames oor die aard van die Hananwa - as 'vyand'.

Soos die reedsgenoemde sinspeling van Konrad Sonntag aandui, sluit die Vlotman-vertelling talle ander insidente wat ook die oorlog voorafgegaan het en die leser se houding teenoor die Hananwa anders sou kon beïnvloed, uit. Vlotman het sodanige insidente waarskynlik nie met opset uitgelaat nie. Hy mag van heelparty daarvan nie eens bewus gewees het nie. Sy persoonlike ervaring (en die mentaliteit in die kringe waar hy beweeg het), het hom net só sterk oortuig van die Hananwa se 'opstandigheid' dat daar vir hom geen insentief was om 'n alternatiewe interpretasie te oorweeg nie. Dit is opmerklik dat dit in die Vlotman-getuienis die verteller se vooroordele en vrese is - en nie sy waarnemings insigself nie - wat die Hananwa veroordeel as weerbarstig ('recalcitrant'), brutaal (impudent), parmantig/onbeskof (insolent), skurkagtig (roguish) en diefagtig (thieving). Die woorde van Mmalebôhō wat Vlotman aanhaal om hom in die beskuldigingsbank te plaas (dat die Hananwa en nie die Boere nie, die regmatige eienaars van Blouberg was)³² kan deur 'n ander gehoor, of ander geslag lesers, juis as die regverdiging vir Mmalebôhō se manhafige, en dan nié weerbarstige optrede nie, geïnterpreteer word.³³

Christoph en Konrad Sonntag se waarheid

Vertaler Konrad Sonntag het vir die proloog tot sy publikasie 'n paar dagboekinskrywings geselekteer en onder vier opskrifte gerangskik: 1. Maleboch, 2. Kibi, 3. Native Commissioner B. Vorster, 4. Enmity between Maleboch and Kibi. Hy kies dus en stel in sy proloog sy drama se protagonis, Mmalebôhō, en twee antagonist, Kibi en Vorster, bekend deur gebruik te maak van inligting uit die Duitse

32. C. Rae, *Malaboch ...*, p. xix.

33. Om weer die aanhaling uit hoofstuk ses te herhaal: "Het is integendeel zo dat het vooraf bestaande standpunt bepaald wat men - wanneer men met morele of politieke bedoelingen naar het verleden kijkt - in het verleden zal zoeken, én zal vinden." J. Tollebeek & T. Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse*, p. 95.

dagboek.³⁴ Hierdie dagboekinskrywings sal, tesame met ander intertekste, weer ter sprake gebring word wanneer sendeling Sonntag se uiteensetting van die redes vir die oorlog van nader beskou word.

Christoph Sonntag is op 18 Mei 1894 deur ene Huysteeck,³⁵ 'n jong Nederlandse handelaar, in kennis gestel dat kommandant-generaal Piet Joubert en die Staatsartillerie na Blouberg op pad was en dat 1500 (wit) Transvalers gekommandeer is om teen die Hananwa te gaan veg. Teen daardie tyd was kommandant Vorster en sy swart helpers geruime tyd reeds besig om Hananwa-landerye af te brand en het die meeste Hananwa van die nedersettings aan die voet van die berg reeds op die vlug geslaan. Huysteeck se nuus moes vir Sonntag die gewaarwording gewees het dat die ZAR op die punt was om formeel en volskaals teen die Hananwa op te tree. Op Saterdag 19 Mei, dieselfde dag dat Colin Rae deur biskop Bousfield in kennis gestel is dat hy die gekommandeerde Pretorianers na Blouberg moes vergesel, het die sendeling hierdie toedrag van sake in sy dagboek probeer uitpluis. Hy het eers berig van sy besoek aan Mmalebôhō vroeër die dag (in die geselskap van ene Norson, 'n mynagent, en 'n verteenwoordiger van elk van die twee Christelike denominasies waaraan Hananwa-bekeerlinge behoort het: 'n 'Berlyner' en 'n 'Wesleyaan').³⁶ Sonntag se pogings tydens die besoek om Mmalebôhō oor te haal om vreedsaam aan die Boere se eise gehoor te gee, was tevergeefs. In 'n uitgebreide redenasie in sy dagboek, herhaal hy eers die Hananwa se reaksie op sy versoek dat hulle met die

-
34. Inligting is uit die volgende dagboekinskrywings opgeneem: *Vir Mmalebôhō*: 20 Augustus 1892, 22 Augustus 1892, 27 Augustus 1892, 2 September 1892, 27 September 1892, 27 Oktober 1892, 21 Maart 1893. Sien C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, pp. 1-10; C. Sonntag, *Notizen ...*, pp. 127-136 & 155-155a. *Vir Kibi*: 4 November 1892 volgens C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, p. 10; 5 November 1892 volgens C. Sonntag, *Notizen ...*, pp. 136-138. *Vir Barend Vorster sr*: 17-18 Oktober 1892. Sien C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, pp. 10-12; C. Sonntag, *Notizen ...*, pp. 133-134.
35. Hierdie Hollandse handelaar kon moontlik een van die kleinseuns uit die eerste huwelik, of seuns uit die tweede huwelik van Jan Heijstek gewees het. Jan Heijstek, stamvader van die Heystek-familie in Suid-Afrika, het in 1862 via Durban in Transvaal aangekom. Twee van die seuns uit sy eerste huwelik, Jan (gebore 1848) en Joost (gebore 1847) het bekendheid in Transvaal verwerf, maar was teen 1894 reeds te oud om Sonntag se beskrywing van 'n jong Hollandse handelaar te pas. Dit is sou ook vreemd wees dat geen verwysing na Mmalebôhō in hulle opgetekende herinnerings ingesluit is indien een van hulle die Hananwa-leier wel verskeie kere ontmoet het nie. Waarskynliker kandidate is die kleinseuns van die stamvader, Jan se seun Daniël Elardus Erasmus Heijstek (gebore 1871), of Joost se seun Jan Heijstek (gebore 1872). Eersgenoemde se bedrywighede was egter hoofsaaklik tot die distrik Rustenburg en laasgenoemde tot die distrik Waterberg beperk. Die ander seuns van Jan en Joost was, soos al die kinders van hulle jonger broers Hendrik (gebore 1850) en Abram Eliza (gebore 1857), te jonk (onder vyftien) om teen 1894 reeds as handelaar te kon optree. Drie van die seuns uit stamvader Jan se tweede huwelik is wel moontlike kandidate vir Sonntag se 'jong Hollandse handelaar': Petrus Johannes (gebore 1864, maar ook hoofsaaklik in distrik Rustenburg bedrywig), Johan Roza (gebore 1865, maar hoofsaaklik woonagtig in die distrik Waterberg) en laastens, Daniël Johannes, wat in 1874 gebore is en waarvoor niks verder bekend is nie. 'n Vierde seun uit die tweede huwelik wat binne die waarskynlike ouderdomsgroep val, Antonie Marius (gebore 1872) was verbonde aan die Staatsartillerie en teen 1899 reeds speurder in die Geheime Diens van die ZAR – na alle waarskynlikheid dus nie die Heijstek wat Sonntag in 1894 te Blouberg ontmoet het nie. Sien J. Ploeger, *Nederlanders in Transvaal 1850-1950*, pp. 70-71; N.A. Coetzee, *Die Heystek familieboek. Herdenkingsuitgawe 1862-1987*, pp. 114, 155, 259-275 & 277-385.
36. Petrus Tsita en Solomon Maloba. Sien **BYLAE A** vir meer inligting oor die identiteit van die *Majakane*, die Hananwa-bekeerdes.

Boere moes vrede maak en daarna probeer hy stapsgewys uitpluis waarom die Hananwa bereid was om teen die Boere oorlog te maak.³⁷

Daar is heelparty verskille tussen Christoph Sonntag se Duitse manuskrip en Konrad Sonntag se Engelse weergawe van die dagboekinskrywings van 18 en 19 Mei 1894. Om mee te begin: Ook in hierdie geval het die vertaler-redakteur die uiteensetting van die redes vir die oorlog meer vaartbelyn probeer aanbied deur Huysteeck se nuus van 18 Mei eerder saam met die gebeure van 19 Mei te groepeer en die uitbreek van pokke op die sendingstasie te verswyg. Die eerste pokke-slagoffers was nuwe aankomelinge op die stasie, waaruit afgelei kan word dat die siekte elders reeds onder die Hananwa moes gewoed het. Pokke, soos ook syphillus, was 'n nuwe-komplikasie van die trekarbeiderstelsel: mans het dit op die Kimberlyse en Witwatersrandse myne opgedoen en na die distrik Soutpansberg toe versprei.³⁸ Die verspreiding van pokke is dus nie noodwendig so irrelevant soos die vertaler dit geag het nie.³⁹ Dit kan 'n aanduiding wees van 'n toenemende terugkeer van trekarbeiders na Blouberg ter voorbereiding van die dreigende konfrontasie met die Boere. Gedurende die eerste maande van 1894 het die Transvaalse regering wel elders in die Soutpansberg-distrik drastiese pogings aangewend om swartmense teen pokke te laat inent,⁴⁰ maar daar kon geen aanduiding van sodanige stappe in die geval van die Hananwa gevind word nie. In die lig van die dreigende oorlog en die Hananwa se pogings om interaksie met die Boereregering sover as moontlik te ontwyk, kon dit ook nie te wagte gewees het nie. Dit lyk dus nie asof die Hananwa 'n pokke-epidemie op hande gehad het nie (volgens Tempelhoff was pokke nie in enige stadium gedurende die laaste kwart van die 19de eeu endemies in die Soutpansberg-distrik nie).⁴¹ Tog het die vertaler, deur die inligting oor pokke weg te laat, afbreuk gedoen aan die geskakeerdheid waarmee die hedendaagse leser die uitdagings wat die Hananwa in die gesig gestaar het, vir hom of haar sou kon voorstel: Benewens die plundering van hulle vee, die afbrand van hulle oeste en die vlug uit hulle huise, moes ten minste ván die Hananwa ook aansteeklike siektes trotseer. Sendeling Sonntag se hantering van die pokke-gevalle op sy sendingstasie onthul veral aan die leser dat sy aandag nie so volkome by die ontplooiing van die Boer-Hananwa konflik was as wat die vertaalde dagboek laat blyk

37. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 37-40; C. Sonntag, *Notizen* ..., pp. 198-200 (1894-05-18 & 1894-05 19).

38. J.W.N. Tempelhoff, Die okkupasiestelsel in die distrik Soutpansberg, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis* 60, p. 158.

39. Tydens dr. L.S. Jameson en Cecil Rhodes se veldtog van 1893 teen Lobengula van Matabeleland, is Lobengula se krygers byvoorbeeld deur pokke lamgelê. Sien T. Pakenham, *The scramble for Africa, 1876-1912*, p. 493.

40. J.W.N. Tempelhoff, Die okkupasiestelsel ..., p. 159.

41. J.W.N. Tempelhoff, Die okkupasiestelsel ..., p. 159.

nie; sy eie kinders se gesondheid was ook in die gedrang en hy het sy besorgdheid daarvoor uitgespreek.⁴²

Tekens van die sendeling se byna paniekerige vrees vir wat volskaalse en langdurige oorlog vir homself en die Hananwa sou inhou, blyk juis uit sy reaksie op die handelaar Huysteeke se verwagting dat die oorlog maandelank sou duur:

Solch ein Unsinn. Ich möchte wissen, für wie stark man Maleboch hält.
100 Mann müßten doch in kurzer Zeit mit der Sache fertig werden.⁴³

Dit is te verstane waarom hierdie uitlating, wat in agternaperspektief inderdaad na onsin moes klink, uit latere weergawes van Sonntag se dagboek verwyder is. Die Hananwa sou immers vir ongeveer drie maande gedugte weerstand bied teen, weliswaar, nie die mees energieke klomp burgers nie!⁴⁴ Kon Sonntag ander, soortgelyke koloniale veldtogte, waar swart gemeenskappe inderdaad vinnig deur 'n klein aantal wit soldate met gesofistikeerde wapens afgemaai en tot oorgawe gedwing is, in gedagte gehad het?⁴⁵ Of was Sonntag besig met wensdenkery? Dit is verbasend dat Sonntag, ten spyte daarvan dat hy tussen die Hananwa gewoon het, so oningelig was oor hulle militêre vermoëns en die wapens tot hulle beskikking. Tlou Makhura het in sy magisterverhandeling al die weë waarlangs die Hananwa volgens hom wapens en ammunisie kon bekom, byeengebring.⁴⁶ Hy verwys na die sogenaamde 'swart skut'-stelsel, waarvolgens die Boere van Hananwa-jagters gebruik gemaak het; die Hananwa se kontak met Lobedu- en Venda-middelmannes wat met die Portugese handelaars en slawevangers van Delagoabaai handel gedryf het en kontak met die

-
42. Sien C. Sonntag, *Notizen ...*, p. 198 (1894-05-18) vir inligting oor pokke.
43. C. Sonntag, *Notizen ...*, p. 198. "Sulke onsin. Ek sou graag wou weet vir hoe sterk hulle Maleboch aansien. Honderd man behoort tog in 'n kort tydjie die saak af te handel." Vry vertaal, L.K.
44. Sien die volgende verwysings vir aantygings dat die Boere eerder sou skuil as veg: C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, pp. 62 & 105. Die bespreking op p. 105 is 'n aanhaling word: "An elderly Boer remarked to me the other day: 'Things are still going far too quickly and violently. We must proceed more slowly, so that we don't lose a single man'". Dit is merkwaardig hoe hierdie houding gedurende die Anglo-Boereoorlog by die Boerekrygers sou verander: in talle persoonlike dokumente word vertel van 'n koel en berekende veglus wat 'n man in die hitte van die stryd beetgepak het; diegene wat nie hulle vrese kon oorkom nie, is aangestel om die perde ver buite die gevaarzone op te pas – sien F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog*, pp. 154-159.
45. Soos in hoofstuk twee beredeneer, moet dit nie uit die oog word verloor dat die 1890's 'n dekade van bloedige Europese oorwinnings oor Afrikane was nie. Carl Peters was besig om Tanganjika (Tanzanië) vir Duitsland in te palm; LS Jameson het Lobengula juis in 1894, kort voor die uitbreek van die Boer-Hananwa-oorlog, met gemak in die huidige Zimbabwe verslaan. Dit moes Sonntag se ervaring gewees het dat 'swart' weerstand nie vir lank stand kon hou teen wit aanvalle nie. Sien M. Ferro, *Colonization. A global history*, pp. 81-85. Dit is ook opmerklik dat A. de Wet, die Britse agent in Pretoria, in sy verslag aan die Britse Hoë Kommissaris, Sir Henry Loch, presies net soos Sonntag gereageer het: "... it does seem very strange that 1500 to 2000 men should be sent up to quell a disturbance that could easily and quickly have been settled by hundred of the artillery and a few Boers from that neighbourhood." (*Public Record Office (PRO), London: Enclosure to CO. 417/120, 10894: Commandeering of British subjects, A. de Wet, Pretoria – H. Loch, Cape Town, 1894-05-28*).
46. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity in the North-Western Transvaal and the South African Republic, c. 1836-1896*, M.A. dissertation, UNIBO, 1993, pp. 156-157.

voorstrewende geweerhandelaars van Botswana. Hy verwys ook na die rol van sommige Berlynse sendelinge, soos Sonntag se voorganger Stech, wat gewere herstel en op 'n manier opleiding in die gebruik daarvan gegee het. Die vyfde faktor is veral insiggewend, omdat dit verklaar hoe die Hananwa in staat was om vir gewere te betaal. Makhura wys op Mmalebôhō se vernuftige regulering van Hananwa-trekarbeid ten einde die politie van 'n aansienlike kontantinkomste te voorsien.

Laastens spekulêr Makhura oor wit handelaars wat vermoedelik ook met gewere gesmokkel het. Hy motiveer nie werklik op grond waarvan hy reeds genoemde handelaar Huysteeck en veral mynagent Norson in die smokkelbesigheid impliseer nie. Dit is vreemd, aangesien sendeling Sonntag op die eerste bladsye wat deur Makhura as verwysing aangegee word, in redelike besonderhede Huysteeck se goeie verhouding met die Boere beskryf en Norson as 'n "ware heer", wat volgens sy oordeel nooit in onwettige wapenhandel betrokke sou raak nie, tipeer. Sonntag se oordeel het hom vantevore in die steek gelaat⁴⁷ en dit is nie heeltemal onwaarskynlik dat 'n mynagent as bysaak ook 'n geweer of twee van die hand kon sit om die ekstra inkomste in sy sak te steek nie. Die storie oor Norson se beweerde smokkelbedrywighede soos wat Sonntag dit van Vorster verneem het en soos Makhura dit in sy verhandeling opgeneem het, strook egter nie met Sonntag se standpunt, reeds sedert sy aankoms te Blouberg twee jaar tevore, dat hy as sendeling niks met gewere en ammunisie te doen wou hê nie. Vorster se aantying was dat twee Hananwa-mans tydens die oorlog betrap is met splinternuwe gewere wat hulle na bewering kort voor die oorlog, helder oordag, in Sonntag se teenwoordigheid, op die sendingstasie, van Norson gekoop het.⁴⁸ Die vraag ontstaan nou of twee 'gewone' Hananwa-mans 'n prys vir die kontraband sou kon betaal wat die risiko vir Norson winsgewys die moeite werd sou maak. Indien persoonlike gewin nie Norson se hoofoorweging was nie; indien hy sulke slenters ingesluit het by sy pogings om die Hananwa in 'n arbeidsooreenkoms met hom in te lok,⁴⁹ sou hy sekerlik nie die wapens aan gewone Hananwa-mense aangebied het nie, maar eerder aan Mmalebôhō self. Hy het immers persoonlike kontak met Mmalebôhō gehad: hy het hom minstens twee keer in Sonntag se geselskap besoek en terwyl Sonntag geen aanduiding gegee het dat dit hy was wat Norson aan Mmalebôhō voorgestel het nie, kan aanvaar word dat daar meer ontmoetings tussen hulle moes gewees het.⁵⁰ Teen die agtergrond van die volgende redaksionele kommentaar in die dagblad *The Press*, lyk dit al hoe onwaarskynliker dat

47. Soos met die eerste uitspraak dat 'n honderd man genoeg sou wees om met die Hananwa af te reken.

48. C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, p. 102 (1894-07-18).

49. Cecil Rhodes het byvoorbeeld in 1889 aan Lobengula van die Ndebele noord van die Limpoporivier (diegene wat onder Mzilikazi daarheen uitgewyk het) 'n duisend gewere gegee in ruil vir 'n monopolie op mynregte in Mashonaland. Sien T. Pakenham, *The scramble for Africa, 1876-1912*, p. 389.

50. Vir Norson se ontmoetings met Mmalebôhō, sien C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, pp. 27 (1894-05-03); 30-32 (1894-05-08 & 1894-05-09), p. 37 (1894-05-19).

dit tot 'n mynagent se voordeel sou wees om die Hananwa aan te hits om teen die Boere te veg.

... during the day we may expect to hear whether the chief has at the last moment considered discretion the better part of valour, or has decided to stand to his guns and mountain in defiance of General JOUBERT. In the former event he and his people will be quietly removed to a location situated within easy reach of the Capital, and instead of being a source of anxiety to the Government, will do something towards solving the labour difficulty at Witwatersrand.⁵¹

Mynagent Norson se pogings om saam met Sonntag die Hananwa tot vreedsame onderwerping aan te moedig, lyk dus geloofwaardiger as Vorster se aantyging, soos deur Makhura oorgeneem, dat Norson 'n wapensmokkelaar was. Die ironie, soos binnekort duideliker sal blyk, was dat Vorster self kon voorsien om munt te slaan uit 'n gewapende veldtog teen die Hananwa.

Hoofsaak is dat die ánder moontlikhede wat Makhura aan die hand doen vir die Hananwa om wapens te bekom, meer waarskynlik lyk as die beweerde Norson-Huysteeck-verkope. Veral hou dit die belangriker implikasie in dat die Hananwa se verkryging van wapens in 'n groot mate op hulle eie inisiatiewe geskoei kon gewees het en nie soseer afhanklik sou wees van witmense wat hulle kom opsoek het nie. Mmalebôhò se vooroorlogse kanalisering van die inkomste uit die trekarbeidstelsel ná sy eie politie en wég van die Boere-belastingvaarders, het die kapitaal gegenereer wat aangewend kon word vir wapenaankope op die goud- en diamantvelde, sowel as van die Tswana-handelaars van Botswana en die Lobedu- en Venda-handelaars van die areas oos van Blouberg. Makhura self ondersteun immers hierdie argument van Hananwa-inisiatief wanneer hy verwys na die Hananwa se ammunisie-tuisnywerhede.⁵²

Sonntag het wel vermoed dat die Hananwa lank reeds besig was om hulleself op 'n moontlike Boere-aanval voor te berei (hy spreek homself daaroor uit in een van die inskrywings wat vertaler Sonntag vir die proloog tot die drama gekies het),⁵³ maar hy het óf verkies om hom nie van die besonderhede daarvan te vergewis nie, óf hy het, soos sy tydgenote, die Hananwa se vindingrykheid onderskat. Eersgenoemde moontlikheid kan ten minste nie uitgesluit word nie: Sonntag was nie vanaf 1892 tot 1894 as 'n vredesmonitor by Blouberg gestasioneer om oor Boer-Hananwa-

---

51. *The Press*, 1894-06-11.

52. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 157.

53. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 9. (1893-03-21).

verhoudinge verslag te lewer nie. As sendeling was sy fokus op alle sake wat sy sendingwerk geraak het; die spanning tussen die Boere en die Hananwa was heel waarskynlik heel dikwels vir hom minder belangrik (deel van die onafwendbare verloop van sake in sy siniese wêreldbeskouing) as voorbereidings vir die volgende sinodesitting, die dek van die sendelingwoning se dak, die instandhouding van die boerdery, die opsoek en teregwyding van 'afgedwaalde' lidmate en die voorbereiding van preke.⁵⁴ Wetende dat dit agterdog by die Hananwa kon wek, het hy homself so min as moontlik met die Boere bemoei. Vir Sonntag, wat self nie 'n geweer besit het nie en tot elke prys teen gewelddadigheid gekant was, sou gewapende konflik neerkom op die ontwrigting van sy dagtake soos pas beskryf. Daar kan nie aangeneem word dat Sonntag noodwendig voortdurend op die hoogte van die Hananwa se wapentransaksies of hulle krygsvermoë sou wees nie. Toe die kwessie van konflik (en dan boonop die moontlikheid van 'n lang-uitgerekte konfrontasie), waarop hy nie in die eerste plek ingestel was nie, dan aan hom voorgehou is, het hy hom onmiddellik gewend het tot ander voorbeelde van koloniale verowering. In sy tyd was dit immers gebruikelik vir betreklik min wit soldate om groot swart gemeenskappe vinnig op hulle knieë te dwing.

Noudat die leser daarvan bewus is dat sendeling Sonntag nie lang-uitgerekte trauma nie, maar 'n kortstondige en beslissende bloedbad verwag het (of voor gehoop het), is sy pleidooie aan Mmalebôhō om selfs dié minder ontwrigtende tipe konfrontasie wat hy as 'n moontlikheid voorsien het, af te weer, insiggewend. Die sendeling het duidelik empatie met die Hananwa gehad; hy wou nie graag sien dat hulle aan langdurige fisieke lyding onderwerp moes word nie. Dit mag wees dat Sonntag nie voorsien het dat die Hananwa hoegenaamd 'n kans teen die Boere gestaan het nie en dat hy derhalwe nie hulle 'hardkoppigheid', soos hy dit genoem het, kon verstaan nie. Meer nog, lyk dit asof hy nie kon verstaan waarom geweld gebruik moes word vir geskille waarvoor daar volgens sy oortuiging steeds 'n bloedlose oplossing bereik kon word nie. Hoe harder Sonntag probeer het om die Hananwa daarvan te oortuig, hoe moeiliker het dit vir hom geword om te verstaan waarom hulle dit nie soos hy gesien het nie. Dit is tot die voordeel van die hedendaagse leser dat hy wel hulle sienswyses, selfs dié wat hy as onsinnig beskou het, opgeteken het.

Met honderd jaar se agternaperspektief en veral met die insigte van John en Jean Comaroff as interteks, kan hierdie leser 'n konteks voorstel waarbinne die sendeling sy afleidings gemaak het en besluite geneem het. Terugskouend is dit 'n konteks waarin 'n vreedsame skikking wat beide die Boere en die Hananwa tevrede sou stel, vergesog lyk. Verstrengeel in sy eie omstandighede, kon sendeling Sonntag nie

---

54. Sien onder meer C. Sonntag, *Notizen* ..., pp. 155, 162, 163, 169, 177 & 180.

voorsien in watter mate die groter konteks, die langer-durende proses van kolonisering, sy vredesideale aan bande gelê het nie. Johnny van Schalkwyk het die Comaroffs se werk vir sy proefskrif ingespan en treffend soos volg saamgevat:

Die dominante tema in die moderne geskiedenis van prekoloniale samelewings in Suidelike Afrika is die proses van opname in 'n koloniale en later 'n na-koloniale staat. Die Comaroff's dui egter daarop dat die begrip 'staat' twee betekenis het: 'n institusionele orde van politieke bestuur en 'n toestand van bestaan, dit wil sê 'n struktuur en 'n toestand, albei waarvoor koloniseerders beheer probeer kry. Gevolglik verwys hulle na hierdie proses as die kolonisasie van die inheemse mense se bewustheid en hulle bewustheid van kolonisasie (Comaroff & Comaroff 1992: 235-236).

Dit was egter nie 'n eensydige proses nie en die pre-koloniale samelewings het aktief hieraan deelgeneem. Dié proses is in die meeste gevalle eerste deur die sendelinge na hierdie samelewings gebring, maar is kort daarna gevolg deur politieke onderwerping. In die een geval het die Hananwa teruggeveg, in die ander het hulle die sendelinge gebruik om 'n wêreld wat bedreig word, te probeer beskerm.⁵⁵

Sonntag het wel probeer om die vernietigende implikasies wat selfs vreedsame onderwerping aan die Boere vir die outonomie en soewereiniteit van Hananwa sou ingehou het, in te sien. Hy het dit selfs oorweeg dat hy, in al sy ywerige pogings om die Hananwa te help en hulle belange op die hart te dra, eintlik besig was om dieselfde einddoel as die koloniseerders voor te staan. Op 3 Mei 1894 het hy dit selfs in woorde omgesit:

---

55. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie van 'n landelike samelewing: die Hananwa van Blouberg*, pp. 93-102. Die verwysing na die Comaroffs is uit J. & J. Comaroff, *Ethnography and the historical imagination*, pp. 235-236.

Christoph Sonntag, <i>Notizen aus dem täglichen Leben</i>	Konrad Sonntag (red.), <i>My friend Maleboch</i>
Kennen wir uns auch noch so sehr in das Fühlen und Empfinden aus sich freidenkenden Heidenvolkes für uns versehen, ja vermögen wir es sogar ihre gutmüthigen Gehülfe zu sichern, so wissen wir doch andererseits, wenn wir uns den nüchternen Blick wahren, daß die alte Unabhängigkeit, Häuptlingsshaft und was mit dies. allem zusammenhängt: Finsterniß und Zauberei, mit einem Wort, das ganze Heidentum, die <i>Finger des Satans</i> sind, die erst zerbrochen werden müssen, wenn das Wort des Herrn wirklich Eingang finden soll. Es wird jeder Missionar einerseits mit tiefem Wehe erfüllen, wenn er sieht, wie die alte Herrlichkeit, die ja trotz der Finsterniß auch einige gute Seiten hatte, zusammenbricht, andererseits aber weiß er, daß es nun einmal sein muß. Natürlich wird er hoffen und bitten und falls er handelnd eingreifen muß, daß dieses auf freundlichem Wege geschieht. Der Gedanke, selbst von den Heiden als Freund der Bauern angesehen zu werden, darf den Christen nicht schwankend machen. Er muß Farbe bekennen. Für das andere wird Gott sorgen. (pp. 191-2)	It may be possible for me, as a White person, to enter into the feelings and emotions of the members of a heathen people imagining themselves to be free, to share in their patriotic sentiments and to enthuse over their self-reliance. But if I wanted to preserve a sober viewpoint, I had to admit that the old heathen independence, chiefship and everything that was connected with it such as idolatry and witchcraft must be superceded by something else if the Word of God was to be successfully preached. It would fill any missionary who was really interested in the Black people with deep sorrow when he saw how the old splendour –which in spite of the gloom of heathendom had its good points – was disappearing. On the other hand he knew that the winds of change must blow. He would of course hope and pray and, if necessary, act, to assure that this change occurred in a friendly, humane and peaceful manner. The thought that he would appear before the heathens as a friend of the Boers must not deter him. He must fearlessly avow his principles. For the rest God would care. (pp. 27-28)

Dit is asof Sonntag oorweeg het om hom oor te gee aan sy bewondering vir die Hananwa se staat van bestaan, maar dan weer teruggeval het in die veiligheid van die ideologie waarin hy geïnisieer was. Dit is asof hy die hele register van metafore wat die Hananwa se onafhanklike staat as ongewens uitgebeeld het, moes ooptrek om hom tot sy 'taak' terug te roep. (Die vertaler het gedink "die Vinger van Satan" was darem te erg om sy 1983-lesers aan bloot te stel). Sonntag het baie empatie met die Hananwa gehad, maar hy kon nie die diepte van hulle bestaanskrisis peil nie. Dit het nie tot hom deurgedring dat die Hananwa se insluiting in 'n wit staat nie net "old splendour" nie, maar die staat waarin hulle hele bestaan (ekonomies, sosiaal, polities en psigologies) opgesluit was, sou omverwerp. Die ironie is dat sy kersteningsaktiwiteite onder die Hananwa aan diéselvfde staat probeer wegkalwe het

en in wese van die Hananwa ‘n soortgelyke totale prysgawe vereis het as wat vreedsame onderwerping aan die Boere sou vereis. Sonntag se lae ‘bekeringskoers’ was geen misterie nie: wat hy van ‘n Christen verwag het, het nie aantreklik gelyk nie. Daarteenoor was daar veel aantrekliker, onmiddellike voordele vir individuele lede van die Hananwa-gemeenskap in die reeds-genoemde trekarbeiderstelsel en die bedrywighede van handelaars in hulle gebied – en die kapitaliste en mynmagnate daaragter het gewis veel openliker en met minder gewetenswroeging as sendeling Sonntag die verbrokkeling van die ou Hananwa-‘staat’ aangehelp.

Dat die vervanging van die Hananwa se onafhanklike staat van bestaan met ‘n staat van onderworpenheid selfs in die geval ‘n vreedsame skikking met die Boere traumaties sou wees, is skynbaar nie ‘n interteks wat aan die vertaler van die Sonntagdagboek bekend was nie. Die leser sal, uit die vergelyking van die Duitse en die Engelse weergawes hieronder, die indruk kry dat die vertaler die sendeling se pogings om die Hananwa tot vreedsame onderwerping aan te moedig, in die Engelse weergawe soveel as moontlik *geforeground* het omdat dít na sy mening die hoogste goed was waartoe Christoph Sonntag as individu kón aspireer. In sy pogings om die vrede te bewaar, sou sendeling Sonntag uiteindelik tog, vanweë sy toewyding aan Mmalebôhô, dikwels onwetend, beslis op heel ander wyses as wat hyself, die Boerekoloniseerders en waarskynlik ook die vertaler kon voorsien, deur die Hananwa gebruik word.

Die sendeling se uiteensetting van die aanloop tot die oorlog word vervolgens met twee intertekste as ‘ondertoon’ gelees: Eerstens is daar dan die dubbele betekenis van die konsep ‘staat’ soos hierbo deur die Comaroffs verduidelik. Die tweede interteks waarmee Sonntag se redes vir die oorlog gelees word, is natuurlik die Vlotmanweergawe van die aanloop tot die oorlog soos opgeneem in Colin Rae se publikasie. Konrad Sonntag se vertaling van Christoph Sonntag se dagboek, word gelees as repliek op die Vlotman-Rae-voorstelling van die “real causes of the war”. Dit is ‘n repliek waarin Konrad Sonntag die blaam vir die konflik, wat Rae en Vlotman op die Hananwa gelê het, wou omswaai en op die Boere wou plaas.

In ‘n poging om sendeling Sonntag, vertaler Sonntag en die Hananwa-leiers se intertekste te ontwar, word die weergawes van 19 Mei se dagboekinskrywing soos dit in onderskeidelik die Duitse en die Engelse Sonntag-tekste tereggekome het, hier naas mekaar geplaas in die hoop dat dit die bespreking sal vergemaklik. Wysigings en byvoegings deur Konrad Sonntag word kursief aangedui.

<p>Christoph Sonntag, <i>Notizen aus dem täglichen Leben</i></p>	<p>Konrad Sonntag (red.), <i>My friend Maleboch</i></p>
<p>In Begleitung von Norson, der noch hier ist, da er eben hofft, die Leute werden sich freiwillig ergeben und er wird dann Arbeitsleute bekommen, Petrus und Salomo machte ich heute wieder einen Besuch auf der Hauptstadt, um wieder und wieder den Versuch zu machen Häuptling und Volk zur Einsicht zu bringen. (p. 198)</p>	<p><i>This news (verwys na die inligting wat die handelaar Heysteek die vorige dag verskaf het, dat die Boeremagte se bevelvoerder en die Staatsartillerie reeds op pad was na Blouberg toe) was an added incentive for Mr Norson, Petrus, Solomon and myself to go to the royal kraal. Norson still hoped he could persuade Maleboch to stop short of war and provide the mines with Black labour. While there's life there's hope, and I intended to hammer away at Maleboch and his people in the hope that they would at last soften and capitulate. (p. 37)</i></p>

Die byvoeging, “this news was an added incentive” illustreer duidelik hoe die redakteur ‘n narratief bou uit wat onsamehangende dagboekinskrywings kon gewees het.

Die wyse waarop die vertaler mynagent Norson se intensies weergee, sluit baie nou aan by die redaksionele opmerking in *The Press*, soos hierbo aangehaal, dat selfs indien die vrede bewaar sou word, dit die bedoeling van die Boere was dat die Hananwa geensins meer in dieselfde soewereine posisie as vantevore moes wees nie. Die Boere was gereed om die Hananwa in ‘n staat van onderwerping te bring, hetsy bloedloos of gewelddadig. In die oorspronlike Duits is dit nog veral duidelik dat dit nie op 19 Mei tot sendeling Sonntag deurgedring het hoe drasties selfs ‘n bloedlose afloop van die krisis die Hananwa sou raak nie.

Mmalebôhō en sy raadgewers se skynbare geduld met Norson mag daarop dui dat die rekrutering van mynwerkers tot en met die oorlog, in ‘n Hananwa-politie wat vir alle praktiese doeleindes nog onafhanklik van die ZAR geregeer is, nie as bedreiging ervaar is nie. Tot en met die 1894-oorlog het die Hananwa-leiers nog in ‘n groot mate die arbeid van hulle onderdane beheer. Solank as wat die Hananwa nie gedwing was om te werk ten einde belasting aan die Boere te kon betaal nie, kon kontant-inkomste tot voordeel van individue en die politie as geheel – veral vir die aankoop van wapens – aangewend word. Faktore soos hierdie begin dit duideliker maak hoeveel die

Hananwa gestaan het om te verloor indien hulle aan die Boere se eise, om ‘n sensus te laat opneem en hulle belastings te betaal, gehoor sou gee. Soos die Comaroffs tereg aandui, die Hananwa se politieke ‘staat’, maar ook hulle ‘staat’ van bestaan, sou radikaal verander word. Die insig waartoe Christoph Sonntag, soos hy hierbo in sy dagboek geskryf het, die Hananwa wou bring, om ter wille van vrede aan die Boere se eise gehoor te gee, was vir die Hananwa hoegenaamd geen insig nie. Met hulle antwoord op die pleidooie van die wit besoekers, probeer hulle hulle eie insig tuisbring:

<p>Immer wieder bringen sie die alten Meinungen an. Besonders kehrt immer wieder: Sie suchen nicht Abgabe, sondern nur den Kopf des Häuptlings. Wie kann der Häuptling, wenn er es sieht, dem Feind nun noch seinen Kopf hintragen. Da mögen sie sich ihn doch lieber holen. (pp. 198-199)</p>	<p>Again and again <i>Maleboch and his ministers</i> repeated the <i>two latest incidents, which they would not accept as having been accidental. So they talked themselves into believing that what had happened made it impossible for them to submit. And of course the old suspicion</i> always recurred: “They don’t want taxes, they want the head of the Chief. Why should he carry his own head to the enemy? Let them come and fetch it.” (pp. 37-38).</p>
--	---

Soos ‘n mens teen hierdie tyd te wagte kon wees, interpreteer die vertaler ter wille van sy laat-twintigste-eeuse lesers. “Die alten Meinungen” (dieselfde ou opinies) waarna die sendeling verwys, word deur die vertaler gelykgestel aan twee insidente wat albei op 8 Mei 1894 deur Sonntag opgeteken is. Terwyl Konrad Sonntag dit ‘n “tragiese verhaal van misverstand” maak, probeer die Hananwa verduidelik dat die belastingkwessie net ‘n voorwendsel was waardeur die Boere volkome beheer oor hulle leefwêreld wou verkry. Hierdie interpretasie pas in by (of maak ek dit gedienstig aan?) die beleidsbesluite wat die ZAR reeds in 1886 vir die Soutpansberggebied geneem het – dat hierdie hele gebied ‘n nominale deel van die ZAR tot werkende en ordelike komponent daarvan omskep moes word. Boere en swartmense in die gebied moes, letterlik, vasgevat word: hulleself beperk tot vaste vestigingsgebiede, belasting betaal en hulle arbeid vir die ontwikkeling van die gebied beskikbaar stel. Die Soutpansberggebied moes gekoloniseer word en hoewel die Hananwa nie dié terme geken het nie, het hulle beeldspraak hulle insig in die situasie goed opgesom: die Boere het Maleboch se kop gesoek. Gelees as sinekdogee, het hulle die essensie gesoek waarvoor Mmalebôhō gestaan het: die outonomie van die Hananwa. Die byna onhaalbare eise in die laaste twee ultimatus wat op 7 Mei en 5 Junie deur generaal Piet Joubert aan Mmalebôhō bestel is, kan ter ondersteuning van

hierdie lesing van die teks herhaal word. Die volgende is ‘n uittreksel uit die 7 Mei-ultimatum:

... ziende dat gij steunt en vertrouwt op de bergen en vestingen, waarin gij U thans genesteld hebt, en waarbij gij U veilig woont, en alzoo de wetten trotseeren en de orders van de Regeering verachten .... Daarom wordt gij hiermede gelast in naam van de Regeering en volk dezer Republiek, om binnen ACHT (8) dagen op het ontvangst hiervan de vestingen en bergen te verlaten en U ten woon te gaan vestigen, op de Locatie gronden voor U en uw volk ter woning bestemd daar waar reeds eenige van uw volk wonen n.l. tusschen de lynen en bakens als hier aangegeven ...⁵⁶

Gelees teen hierdie agtergrond, maak vertaler Sonntag heeltetal te veel van die twee insidente waarvan die sendeling op 8 Mei geskryf het en onderskat hy waarskynlik die Hananwa se vermoë om hulle eie situasie te deurgrond. Die vertaler se bygevoegde afleiding, “*So they talked themselves into believing that what had happened made it impossible for them to submit*” verklar dat hy gevoel het dat daar ‘iets’ moes gebeur het wat dit vir die Hananwa onmoontlik gemaak het om hulle vreedsaam aan die Boere te onderwerp. Deurdat hy na daardie ‘iets’ op soek gegaan het en dan so prominent met twee spesifieke insidente vorendag kom, misgis hy homself met die insiggewendheid van die Hananwa se eie argument, dat die Boere Mmalebôh se kop gesoek het. Hy lei egter ook die leser om die Hananwa se eie verklaring as onsinnigheid af te maak. (“*And of course the old suspicion always recurred*”). Sendeling Sonntag het ook nie verstaan wat die Hananwa bedoel het nie, maar ek lees nie sy teks as dat hy die hele oorlog aan twee misverstande wat dit vir die Hananwa onmoontlik gemaak het om verder rationeel te dink, toeskryf nie.

Die twee insidente waarna verwys word, is die volgende: ‘n Hananwa-man is op 8 Mei 1894 in ‘n ongeluk dood nadat hy ingedwing is in die spel van ‘n groepie jong Boere wat hulleself vermaak het deur mekaar “osvel te laat ry.” Later dieselfde dag is twee Hananwa-mans deur die manne van Matlala wat die Hananwa se landerye vir die Boere gepatrolleer het, doodgemaak toe hulle probeer oes het.⁵⁷ Beide hierdie

---

56. TAB: SS. 4700, R.4002, pp. 152-153: P.J. Joubert – Malaboch, Waarschuwing en ultimatum, Pietersburg, 1894-05-07.

57. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 30-31 (1894-05-08). Sien ook TAB: KG. 78, CR. 1672/94: B.J. Vorster, Blauwberg – P.J. Joubert, Pietersburg, 1894-05-08. Vorster het sy verslag oor die dood van die twee Hananwa-mans aan die hand van die Matlalapolisie dieselfde dag nog aan generaal Piet Joubert geskryf. Die twee partye het die insident met teenoorgestelde effek opgehaal. Die gebeurtenis het vir die Hananwa bewys het dat die Boere hulle wou vernietig. Vir Vorster was dit in daardie stadium nog nodig om die huiwerige Piet Joubert te oortuig dat ‘n volskaalse veldtog teen die Hananwa geregtig was. Deur in sy verslag daarop klem te lê dat die Hananwa besig was om ‘n Boerebevel, om nie te oes voordat belasting nie betaal is nie, te verontagsaam en dat hulle na bewering gewapen was toe hulle deur die Matlala gekonfronteer is, het hy Joubert oorgehaal dat die Hananwa uitdagend was. Hy het selfs sy polisiemanne as die slagoffers, wat in groot gevaar verkeer het en ‘n dringende behoefte aan meer ammunisie gehad het, uitgebeeld.

insidente moes inderdaad kragtige polariseerders gewees het wat vir die Hananwa al hulle agterdog jeens die Boere laat vermenigvuldig het, maar dit neem nie weg dat daar ‘n verklaring vir die agterdog self moes gewees het nie. Vir die Hananwa het die twee insidente onderstreep waarvan hulle reeds oortuig was: dat die Boere verbind was tot meer katastrofale inmenging in hulle politie as om net belasting te kom invorder: hulle wou Mmalebôhō se bewind (kop) met Boereheerskappy vervang.

***

Ich wurde fast zornig. Häuptling, sage ich: Ihr begeht ja den größten Selbstbetrug. Ihr bemüht Euch gerade Eure Augen der Gefahr, die Euch bedroht, zu verschließen. Sagst du auch den größten Unsinn, so haben deine Großen und jeder, der sich je dir naht, kein anderes Wort als ja, ja du bist der Herr, der König, das große Thier. Hast den Nagel auf den Kopf getroffen. Ich folge ihnen nicht in dieser Weise. Ihr alle belügt Euch untereinander. Denkt doch an die Zukunft, lauft nicht ins Verderben, springt nicht ins Feuer, hört doch. Alles scheint vergeblich zu sein. (p. 199)

I almost lost my temper. “Chief, you are deceiving yourself. You are actually going out of your way to close your eyes to the dangers confronting you. Even if you speak the greatest amount of balderdash, your Great Ones and all your other subjects bow deeply before you and say: ‘Yes, yes, you are the lord, the master, the king, *the Great Ape*, you have hit the nail on the head, *you can make no mistake!* I do not copy your great ones. *They deceive you and lie to you, or else* you are all deceiving and lying to each other. Think of the future, *of your children*. *Pause, consider, do not destroy yourselves. Stop playing with fire. Stop and think and listen to reason.*” All in vain. (p. 38).

Vir sendeling Sonntag was oorlog teen die witmense die ergste moontlike ramp wat die Hananwa kon tref en soos hier gesien, sou hy alles in sy vermoë doen om hulle daarvan te laat afsien. Wat tog opval is hoeveel Mmalebôhō van Sonntag duld – dit terwyl Sonntag, wat nie hoor wat die Hananwa vir hom probeer sê nie, daarop aandring dat Mmalebôhō na hóm moet luister! Mmalebôhō moes voortdurend bewus gewees het van die nut wat ‘n sendeling wat die Hananwa se belange (hoe misplaas geïnterpreteer ook al) op sy hart gedra het, tydens ‘n konfrontasie met die Boere vir die Hananwa kon inhou. Dit is opmerklik dat sendeling en vertaler hier in hulle gesprek met die Hananwa in dieselfde tydsjektiewe stereotipering van swartmense verval as wat in die dokumente van die Boereregering gevind word. Mmalebôhō word aangespreek as ‘n stout kind wat ongehoorsaam is, met die implikasie dat hy behoort te weet dat die wit ‘ouers’ noodwendig van beter sou weet.

***

Vervolgens verontskuldig sendeling Sonntag homself eers in die hele toedrag van sake; asof dit nie werklik sy plig was om hom met die lotgevalle van die (heiden-) Hananwa te bemoei nie; asof sy teenwoordigheid in hulle midde as sendeling geen invloed op die spanning tussen die twee partye gehad het nie; sonder dat dit tot hom deurdring dat hy hom met hierdie houding juis skaar aan die kant van die Boere, wie se oppergesag in die ZAR hy nie bevraagteken nie. Vanuit hierdie ideologiese posisie, strek hy dus, in sy eie oë, baie ver om die Hananwa te probeer ‘help’:

<p>Mehr als einmal habe ich mir vorgenommen, mich nicht mehr im geringsten zu bemühen, da doch alles in den Wind geredet ist. Ich kann jedoch die Hoffnung, daß doch noch alles zum freundlichen Abschluß kommt, noch nicht aufgeben. Immer wieder rate ich dem Häuptling, doch seine Abgaben zu geben. (p. 199)</p>	<p>More than once I had made up my mind not to exert myself any more with these Bahananoa, as all one’s efforts were just a waste of breath. But I could not give up all hope that everything would not still come to a peaceful conclusion.</p> <p>Repeatedly I begged the Chief to take the <i>sternest precautions to assure that no one would be able to accuse the Bahananoa of having started hostilities.</i> (p. 38)</p>
--	--

Die redakteur se ingrype is hier merkwaardig. Waar hy frases vroeër só verbuig het dat dit, sterker as by die sendeling, die indruk gelaat het dat die Hananwa nie rede kon herken as dit aan hulle voorgehou is nie, is hy nou hier meer besorg as die sendeling dat die Hananwa dalk (in sy oë, verkeerdelik,) as die aggressors voorgehou sal word. Waar hy die sendeling se standpunt volg dat niks so erg kan wees soos die wending tot geweld nie, wil hy die Hananwa dit spaar om deur die Boere as krygslustig en bloeddorstig uitgekryt te word. Dit is asof die vertaler met sy eie voorstelling die stereotipe voorstelling van die Hananwa wat onder die Boere (en selfs Engelse Transvalers – sien weer Vlotman se vertelling) gesirkuleer het, wou weerspreek. Hy was so bewus van die negatiewe konnotasie aan swart aggressie in sy eie wit gemeenskap, dat hy enige tekens van aggressie by die Hananwa sou probeer versag of verdoesal ter wille daarvan om hulle meer aanvaarbaar te maak in die oë van sy wit lesers van die 1980’s.⁵⁸ Dit is veel meer as waartoe sendeling Sonntag homself negentig jaar tevore verbind het.

Wat vertaler Sonntag hier doen, is nie so uitsonderlik nie. Isabel Hofmeyr het dit immers ook in die mondelinge oorlewering van die Kekana-Ndebele van die

58. Hy voorsien nie die moontlikheid dat swart aggressie, soos wit “daadkrag” ook as geregverdig, selfs heldhaftig, voorgestel sou kon word nie.

Potgietersrus-omgewing waargeneem. Waar die aggressie en uitdagendheid van die Ndebele in ouer weergawes van hulle mondelinge oorleweringe as uitings van dapperheid en manhaftigheid gekoester is, het latere vertellers die Ndebele se daadkrag getemper en hulle eerder in die rol van onskuldige slagoffer geplaas. Daar was vir hierdie latere vertellers geen sin daarin om die wit voorstelling van swartmense as ‘bloeddorstige barbare’ verder te versterk nie.⁵⁹ Die Ndebele-inisiatief en -innovasie word wel in die verhale behou deur die slimigheid waarmee die Ndebele-helde wat die Boere uitoorlê het, besing word. Ironies genoeg, word die slimigheid van die een weer deur die ander gestereotipeer as skelmheid en agterbaksheid. Meer oor die Hananwa se voorstellings van hulleself in hulle mondelinge oorleweringe volg later in hierdie hoofstuk.

***

Nadat Sonntag dan die gebeure van die dag in sy dagboek vertel het, neem hy sy eie posisie en houdings teenoor die Hananwa in oënskou en in die privaatheid van sy dagboek begin hy tog die vraag vra hoe dit moontlik was dat die Hananwa so ‘hardkoppig’ kon wees. Hy neem dan al die faktore wat hulle, volgens sy kennis, kon beïnvloed, in ag en probeer homself in hulle posisie stel:

<p>Man wird fragen: Was führen die Bahananoa im Schilde? Sträuben sie sich den durchaus sich zu unterwerfen und ist es ihre Absicht mit der Regierung dieses Landes zum Kriege?</p> <p>Daß sie gegen eine Oberherrschaft der Weißen wären, kann man kaum sagen. Als die Engländer im Besitz von Transvaal waren, haben sie sich gerne denselben unterworfen und ihre Abgaben bezahlt. <i>Es kann nicht geleugnet werden, daß die Bahananoa von der Herrschaft der Bauern nicht viel wissen wollen.</i> (p. 199)</p>	<p><i>I had often asked myself: What do the Bahananoa hope to achieve? Have they any secret designs? Are they really so opposed to the idea of submitting to the Government that they would rather wage war against it? One could hardly say that they were opposed to an overlordship of the Whites. When the English were in command of the Transvaal, the Bahananoa were prepared to submit to them and pay taxes.</i> (p.38)</p>
---	--

Sonntag beredeneer die Hananwa se situasie duidelik vanuit sy eie verwysingsraamwerk as hy homself afvra of hulle selfs bereid sou wees om so ver te gaan as om die Regering van die Land uit te daag. Die legitimiteit van die

59. I. Hofmeyr, *We spend our years as a tale that is told. Oral historical narrative in a South African kingdom.* Sien veral pp. 152 & 171.

Boereregering is dus nie vir hom verdag nie. Dit is, vanuit ‘n hedendaagse perspektief, moeilik om te glo dat sendeling Sonntag die kwessie van die Hananwa se gewaande bereidwilligheid om ‘n wit’ opperheerskappy te erken, so ligtelik afmaak, tensy in ag geneem word dat ook dít gesê word vanuit sy denkraamwerk waarin witmense vanselfsprekend die heersersrol oor swartmense ingeneem het.

Die weggelate sin in die Engelse weergawe ondersteun bogenoemde interpretasie. Uit die vertaalde weergawe lei ek af dat die Hananwa nie só uitdagend en rebels (wetteloos) was dat hulle nie bereid sou wees om die ‘goedgunstige’ oppergesag van witmense te aanvaar nie. Die vertaler se Hananwa lyk heeltemal in staat om ‘wit’ rede in te sien. Hulle is inderdaad nie so weerbarstig (“recalcitrant”), brutaal (“impudent”), parmantig/onbeskof (“insolent”), skurkagtig (“roguish”) en diefagtig (“thieving”)⁶⁰ soos wat Anthony Vlotman hulle voorgestel het nie en verdien daarom nie sulke ongenaakbare behandeling nie. ‘n Mens moet in gedagte hou dat vertaler Sonntag voortdurend in gesprek is met sy Rae-interteks. Colin Rae en Anthony Vlotman wou die Hananwa voorhou as rebelse niksnuts wat hulle verdiende loon gekry het. Dit lyk asof vertaler Sonntag hulle as die ongelukkige slagoffers van omstandighede wou uitbeeld; asof hy steeds hard aan die probeer was om die aggressor-beeld van die Hananwa af te breek. Die ironie is dat die poging om van die Hananwa passiewer, willoser slagoffers te probeer maak, hulle juis ontnem van die geleentheid om as selfstandige mense met ‘n eie wil op te tree.

Sendeling Sonntag se opmerking (wat slegs in die Duitse dagboek voorkom) wat volg op die verwysing na die Hananwa se bereidwilligheid om die Britte se heerskappy te aanvaar, gee aan die Hananwa ‘n weerspanning en motief vir handeling wat ‘n gemeenskap met ‘n intelligente leierskap gestand doen. In Afrikaans vertaal, lees dit soos volg:

Es kann nicht geleugnet werden, daß die Bahananoa von der Herrschaft der Bauern nicht viel wissen wollen. – Dit kan nie ontken word dat die Hananawa nie veel van die heerskappy van die Boere wil weet nie.

In die oorspronklike Duitse teks is die Hananwa dus minder die slagoffer van die verteller se simpatie as in die Engelse teks.

Die Duitse teks ontsluit ook die moontlikheid dat die Hananwa die Britse ingrype van 1877-1881 in Transvaal verwelkom het as ‘n teenvoeter vir die Boerebedreiging waarmee hulle sporadies reeds sedert die vroeg-negentiende eeu gekonfronteer is.

---

60. C. Rae, *Malaboeh* ..., pp. xvi-xviii.

Heelparty insidente wat sinspeel op 'n lang aanloop tot die Boer-Hananwa-spanning wat in 1894 breekpunt sou bereik, kon opgespoor word: Reeds so vroeg as 1836 het Louis Trigardt in sy dagboek melding gemaak van sy groep se onvriendelike verhouding met Kgaluši Mmalebôhō se voorganger.⁶¹ In die 1850's en 1860's is van die Hananwa se onderhorige en buurgemeenskappe deur Boere aangeval en van hulle as arbeiders gevange geneem. In sy memoirs het Barend Vorster Senior vertel van 'n bloutjie wat hy in die jare vyftig met die Hananwa geloop het toe hy die Kekana-Ndebele-verdagtes in die bekende Makapansmoorde-insident by Blouberg gaan soek het.⁶² Volgens oorlewering ingesamel deur Tlou Makhura het die Hananwa die Vendaleier Rammutla (Rambuda) tydens 'n Boereaanslag in 1863 selfs aktief bygestaan en huisvesting aan vlugteling verskaf.⁶³ Blouberg se reputasie as 'n skuiling vir mense wat by die Boere in onguns verval het, is dus vroeg reeds in die Boere se bewussyn vasgelê – en daarteenoor, natuurlik, in die Hananwa-bewussyn, die Boere se reputasie as aggressors wat mense ontwrig en op die vlug laat slaan. Die groeiende aantal wit jagters wat sedert die laat jare sestig in die Hananwa se gebied geopereer het, het hulleself ook per geleentheid ongewild gemaak deur te versuim om die gebruikelike groet- en bedankingsgeskenk aan die Hananwa-leiers te gee as erkenning van die Hananwa-prerogatief om hulle in die jaggebied toe te laat. In 1877, op die vooraand van die Britse oorname van Transvaal, het die *Berliner Missionsberichte* berig van die dood van 'n aantal Hananwa wat geweier het om sekere Boere se jagtog te fasiliteer.⁶⁴ Soos Makhura dit stel: “Thus from an early period the contact between the Boers and the Bagananwa led to a relationship of tension.”⁶⁵

Teen hierdie agtergrond van konflik en bedreiging, maak dit sin dat die Hananwa die Britte met hulle oorname van Transvaal in 1877 sou beskou as bondgenote teen die Boere. Dit sou ook sin maak dat die Britte so 'n beeld van hulleself sou verwelkom. Dit was immers kenmerkend van die werkwyse van die Britte en ander koloniale moondhede (insluitend die Boere) in hulle verowerings in Afrika om een groep teen 'n ander af te speel ten einde uiteindelik beheer oor albei te kry.⁶⁶ In die lig van Makhura se aanbieding van die inligting wat hy oor die Britse interregnum ingesamel

-
61. L. Trigardt, *Die dagboek van ...* (red. T.H. le Roux), p. 6. Volgens die geslagsregister wat Tlou Makhura opgestel het, moes dié konfrontasie in die bewindsjare van Mmalebôhō Matsiokwane plaasgevind het.
62. TAB: A. 126, pp. 66-67: Herinneringsboek van Barend Jacobus Vorster, 1913-08-20. Die Kekana-Ndebele van Mankopane en Mokopane het in September 1854 tydens drie afsonderlike insidente 28 Boere vermoor. Mokopane en sy volgelinge het in grotte gaan skuil waar die berugte Boerebeleg en die dood van duisende Ndebeles teen November van daardie jaar gevolg het. Sien I. Hofmeyr, *We spend our years as a tale that is told*, pp. 110-111.
63. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, pp. 89-90.
64. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, pp. 82-83.
65. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, p. 84.
66. K. Shillington, *History of Africa*, p. 304.

het, maak sendeling en vertaler Sonntag se aanname dat die Hananwa werklik bereid was om onder Britse (en derhalwe ‘n bepaalde ‘wit’) gesag in te val, nie sin nie. (Sien weer bo-staande tabel: “When the English were in command of the Transvaal, the Bagananwa were prepared to submit to them and pay taxes”.) Die ironie is dat dit juis die Britte was wat in 1878 die Hananwa vir die eerste keer ingelig het dat hulle van hulle grond verwyder sou word, in ‘n reservaat geplaas sou word en belastingpligtig gemaak sou word. Voordat die Britte egter hierdie voorneme, wat vanselfsprekend deur die Hananwa teengestaan is, kon implementeer, het ‘n opvolgingskrisis in die Hananwa se eie geleedere ontstaan en het die Britte en die Boere onder mekaar slaags geraak tot en met met die uiteindelijke herowering van Transvaal deur die Boere in 1881. Soos Makhura dit stel :

On this basis, it may be concluded that the effect of the British intervention in the Transvaal upon the Bagananwa was still unfolding when their rule was terminated. Thus British interregnum was too brief to have had an overwhelming impact on the Bagananwa polity. Both the Bagananwa and the British were similarly faced with their own internal crises. Nonetheless, it was the nature of the state structure that the British had created which was to be decisive in shaping the Bagananwa-Boer relations after 1881.⁶⁷

Die Britse interregnum was te kort om ‘n oorweldigende impak op die Hananwa-politie te gehad het, maar omdat dit so voortydig beëindig is, het dit die potensiaal behou om as ‘n beter alternatief as Boereheerskappy onthou te word – nie net deur Sonntag nie, maar ook deur Mmalebôhō self. Met dié dat geen van die Britte se planne wat die Hananwa tot nadeel sou strek deurgevoer is nie, het die herinnering aan hulle nadelige intensies gou vervaag teenoor die langdurige bedreiging en reële ultimatus van die Boere. Dat die Britte die Boere se 1894-veldtog in beginsel sou ondersteun;⁶⁸ dat die Boere eintlik deur hulle veldtog ‘n Britse plan sou volvoer, gee ‘n ironiese strekking aan Sonntag se aanname dat die Hananwa-leiers in beginsel bereid sou wees om hulle vreedsaam en vrywillig, sonder te veel ontwrigting, aan ‘n wit owerheid te onderwerp. Sonntag se afleiding dat die Hananwa, op grond van hulle Britse ervaring, oorgehaal sou kon word om wit heerskappy te aanvaar, het nie daarmee rekening gehou dat die skynbaar aanvaarbare Britse heerskappy van 1877-1881 ‘n onvolkome geïmplementeerde heerskappy was nie. Indien die Britte self

---

67. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, p. 132.

68. Nieteenstaande al die teenkating teen die kommandering van Britse onderdane om teen Mmalebôhō te gaan veg en die Britte se veroordelende kommentaar op soveel aspekte van die wyse waarop die Boere die Hananwa behandel het, was die Britse regering in beginsel nié gekant teen die onderwerping van swart gemeenskappe nie. Soos in hoofstuk drie bespreek, was hulle immers self elders daarmee besig. Sien TAB: KG.81, CR. 2167/94, s.a. vir ‘n telegram van gelukwense van die Britse Hoë Kommissaris aan president Paul Kruger met die inname van Mmalebôhō se bergvesting.

hulle planne kon deurgevoer het, sou die Hananwa net so sterk daarteen weerstand gebied het as wat hulle in 1894 teen die Boere gebied het. Wanneer sendeling Sonntag mymer dat die Hananwa dit nie teen wit oorheersing as sodanig gehad het nie, gee hy sy eie onvermoë te kenne om te begryp hoe ingrypend wit oorheersing die Hananwa-staat sou omverwerp.

Wat was Mmalebôhō en die ander Hananwa-leiers se houding teenoor die Britte? Makhura is daarvan oortuig dat die Hananwa, soos die ander swart gemeenskappe van Transvaal, aanvanklik geglo het dat “the British rule would deliver them form the Boer pressures.”⁶⁹ Die Britse planne van 1878, om hulle na ‘n reservaat te verskuif en aan belastings te onderwerp, moes dus ‘n groot teleurstelling gewees het. Soos reeds genoem, is die daaropvolgende Britse pogings om belasting onder die Hananwa in te samel, met verzet begroet. Tog is daar ander aanduidings dat die Hananwa in die daaropvolgende twee dekades nie hulle hoop op die Britte volkome laat vaar het nie. Sendeling Robert Franz, Sonntag se opvolger, het daarop aanspraak gemaak dat hy die Hananwa tydens die Anglo-Boereoorlog laat afsien het van hulle plan om die Britte teen die Boere te help met die oog op dividende na dié oorlog.⁷⁰ Selfs vroeër reeds, teen die einde van die Boer-Hananwa-oorlog van 1894, het Mmalebôhō Sonntag meegedeel dat hy nie aan die Boere belasting kon betaal nie omdat hy reeds ‘n verpligting gehad het teenoor die Britte wat hom in 1881 beloof het dat hulle na Transvaal sou terugkeer. Te oordeel aan wat sendeling Sonntag voor die oorlog van die Hananwa verneem het, blyk hierdie nie die vernaamste rede te wees waarom die Hananwa nie bereid was om hulleself aan die Boere te onderwerp nie. Dit is duidelik dat die sogenaamde lojaliteit wat die Hananwa veronderstel was om tussen 1881 en 1894 aan die Britte verskuldig te wees, geensins Mmalebôhō se mag in die Blouberg-gebied aan bande gelê het nie.

***

---

69. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 131.

70. G.H. Franz, Mmalebogo *Die Huisgenoot* 23(881), 1939-02-10, p. 89.

Was ich bei verschiedenen Unterredungen zu verschiedenen Zeiten, an verschiedenen Orten, von verschiedenen Personen von Abneigung – wenn ich so sagen kann – gegen das Bauern-Regiment erfahren habe, woraus das Zögern der Bahananoa sich erklären läßt, ist dann folgendes: ⁷¹ (p. 199)	<i>Although it was extremely difficult to get to the root of the problem, my careful, thorough and wideranging investigations have convinced me that quite apart from the latest two incidents, the burning of the already harvested corn lying in heaps on the lands, and the removal by Vorster of the hundred head of cattle plus the rather inexplicable retention of ten of them, the following reasons for the grievances of the Bahananoa and their hesitation to submit to the Government of the Boers, might be worthy of consideration: (p. 38)</i>
--	---

Die redakteur se in-vertaal van sy eie interpretasie in die Sonntag-dagboek is hier maar al te duidelik, net so ook dat die redakteur steeds in gesprek is met die Vlotman-interteks. Anders as Vlotman, wat een insident van Hananwa-aggressie as regverdiging vir die Boere se oorlogsverklaring teen die Hananwa aanvoer, wys die redakteur vir die leser dat die oorsake vir die konflik veel ingewikkelder was, dat Sendeling Sonntag baie moeite gedoen het om dit te probeer verstaan en dat hy nie slegs een nie, selfs nie slegs twee insidente van Boere-aggressie jeens die Hananwa kan aandui nie, maar dat daar boonop selfs nog meer redes was waarom die ‘goedhartige, sagsinnige’ Hananwa huiwerig was om hulle onderhorigheid aan die Boere te betoon. Hoewel Konrad Sonntag nie huiwer om die hardkoppigheid van die Hananwa as rede vir die oorlog uit te wys nie, plaas hy die blaam vir die uitbreek van die geweld vierkant in die kamp van die Boere, juis omdat onverstandige optrede van hulle kant af volgens sy oordeel ook die hardkoppigheid by die Hananwa veroorsaak het.

Die kontras tussen, aan die een kant, Rae en Vlotman se eenduidige blamering van die Hananwa vir die 1894-konflik en, aan die ander kant, sendeling Sonntag se noukeurige bymekaarbring van bewyse teen die Boere soos versamel tydens “verskillende besprekings, op verskillende tye, op verskillende plekke, met verskillende persone”,⁷² is opvallend. Dit is asof sendeling Sonntag probeer sê: “as ek my nek sover kan uitsteek om te praat van ‘n afkeer in die Boereregering, dít is wat

71. “Wat ek uit verskillende besprekings op verskillende tye, op verskillende plekke van verskillende persone van ‘n afkeer – as ek so kan sê – in die Boere-regering ervaar het, waaruit die Hananwa se woede verklaar word, is dan die volgende:” Vertaling L.K..

72. Vry vertaal uit die Duits soos aangehaal uit C. Sonntag, *Notizen ...*, p. 199.

ek daarvoor gehoor het: ...” Die vertaler het met die voordeel van agternaperspektief natuurlik lank reeds die blaam vir die konfrontasie op die Boere (een spesifieke Boer, soos binnekort sal blyk) geplaas. Hy hoef derhalwe slegs daardie redes van die sendeling in sy publikasie te gelys het wat hy nie reeds in sy verwerkte weergawe ingesluit het nie. In Bylae C agter in die proefskrif word die lys redes vir die oorlog soos gevind in die Duitse en die Engelse tekste onderskeidelik, in tabelvorm naas mekaar geplaas en in die laaste kolom bespreek.

Sendeling Sonntag se openheid oor die bronne van sy informasie en die geredelikheid waarmee hy wat hy ingesamel het vir sy leser aanbied, ongeag of hy hom persoonlik daarmee vereenselwig of nie, maak van sy dagboek ‘n merkwaardige egodokument:

Viele dieser Beschwerden haben ja ihre Berechtigung. Viele sind unbegründet. (p. 200)	
---	--

Dit is asof die leser die geleentheid kry om hom te vergesel deur die insamelings- en besluitnemingsproses waardeur hy aan sy vertelling vorm gee. Konrad Sonntag het sy eie afleidings gemaak tydens hierdie leesproses en dit in die Engels in-vertaal, of liever, wat hy as ongegronde besware beskou het, uit-vertaal. Ironies genoeg doen die vertaler se weglating van die sendeling se subjektiewe opmerkings juis afbreuk aan die geloofwaardigheid van sy vertaalde weergawe. Wat vir die sendeling (vertaler) ongegrond was, kon juis daardie argumente gewees het wat vir ‘n ander leser die Hananwa se posisie duidelik maak. Vegeleke met die oorspronklike, is Konrad Sonntag se argumentasie ook net té op die man af, té gepoleerd en eenduidig om die dagboekinskrywing te wees van ‘n man wat die gebeure van die voorafgaande dae vir homself probeer uitpluis het. Gevolglik bied die Engelse teks nie dieselfde verskeidenheid interpretasiemoontlikhede as die Duits nie. Wanneer in gedagte gehou word dat Konrad Sonntag steeds in gesprek was met die Colin Rae-interteks, waarin die Hananwa as gevaarlike aggressors uitgebeeld is, maak dit sin dat hy met sy publikasie ‘n spesifieke, eie interpretasie wat hierdie beeld kon ‘korrigeer’, sou wou oordra. Hierdie moontlikheid word versterk deur die volgende verskil tussen die Duitse teks en die Engelse publikasie:

Lege ich mir die Frage vor, will das Volk überhaupt hören, dann muss ich sie verneinen. (p. 200)	<i>As contradictory as it might seem and in spite of their aversion for the Boers and their Government, and especially for Vorster and his modus operandi, my answer to the question, Do the Bahananoa really want war? would be in the negative.</i> (p. 39)
--	---

Waarom sou Konrad Sonntag iets kwytgeraak het wat die sendeling na alle waarskynlikheid nie eens geskryf het nie? Die vraag of die Hananwa werklik wou veg of nie, pas nie in by die voorafgaande sin (wat die vertaler doelbewus weggelaat het?) of die daaropvolgende sinne nie. (Dit is ook opmerklik dat dit slegs in die vertaling is dat hierdie volgende sin in ‘n nuwe paragraaf geplaas word. In die Duitse teks volg dit direk op die omstrede stelling). Die volgende sinne brei uit op die kwessie of die Hananwa na die sendeling se raad om die vrede te handhaaf, sou *luister* of nie: Die konteks ondersteun nie die vertaler se vraag of die Hananwa wou veg of nie.

<p>Mehr als einmal war es, als ob ich Häuptling nähmlich überwunden hatte und als ob er meine Ratschläge befolgen wolle. Jedesmal aber, wenn er sich zurückzog und – wie es schien – mit den Alten Rat gehalten hatte, war er wieder wie umgewandelt.(p. 200)</p>	<p>More than once during my meetings with Maleboch, I had the impression that he was on the point of accepting my advice. But then he retired, apparently with the purpose of consulting his old advisers. When he returned, he was as inflexible as ever. (p. 39)</p>
---	--

Wanneer sendeling Sonntag dan self verderaan in hierdie paragraaf mymer: “Planning a war was most definitely not their intention,” is dit ‘n opmerking wat inskakel by die groter bespreking oor die kwessie of die Hananwa-oudstes na sy raad sou *luister* of nie. Sendeling Sonntag was besig om te bespiegel oor die invloed wat hy eintlik op die Hananwa gehad het, die mate waarin hy werklik in staat was om aan hulle voor te skryf. Daar moet in gedagte gehou word dat ‘n dagboek vir die sendeling ‘n manier was om sy leefwêreld hanteerbaar te maak deur dit op papier te konstrueer in ‘n vorm waaroor hy beheer kon uitoefen. In die lig hiervan is Sonntag se besorgdheid oor die kwessie of die Hananwa na hom sou *luister* of nie, geen geringe bekentenis nie. Dit is ‘n onbewaakte oomblik waarin die sendeling te kenne gee dat hy nie so sterk in beheer van sy verhouding met die Hananwa was as wat hy homself verbeel het nie en veel meer ontvanklik was vir beïnvloeding van hulle kant as wat hy openlik sou erken. Dit is jammer dat die vertaler die moontlikheid van hierdie interpretasie van sy Engelse lesers ontnem.

Deur die oorlogskwessie in die plek van die ‘*luister*’-kwessie in die inleidende opmerking te plaas, het Konrad Sonntag die onderwerp onder bespreking verander. ‘n Moontlike verklaring hiervoor is dat Konrad Sonntag so vasberade was om Anthony Vlotman se beeld van die Hananwa as die aggressors en die inisieerders van die geweld af te breek, dat hy dit baie duideliker in die teks na vore wou bring dat die

Hananwa nie regtig wou veg nie. Terwyl dit sy doelstelling was om die Hananwa in 'n beter lig te stel, kan sy voorstelling ook 'n teenoorgestelde interpretasie ontlok: dat die Hananwa so papbroekig was dat hulle eerder hulle leier se kop (simbolies van hulle soewereieniteit, selfbeskikking, selfrespek) op 'n skinkbord vir die Boere sou gee as om vas te skop en hulleself te verdedig. Deur te veel vir die Hananwa te probeer opkom, neem die vertaler alle inisiatief uit hulle hande.

Wat nie misgekyk moet word nie, is dat sendeling Sonntag se teks ruimte laat vir houdingsverskille binne Hananwa-geledere. Ongeveer 'n derde van Mmalebôhō se onderdane sou uiteindelik besluit om hulle belastinge wel aan die Boere te betaal ten einde gewelddadige onderwerping te ontwyk.⁷³ Maar dan was daar ook Mmalebôhō se ouer raadgevers wat nie bereid was om enige toegewings aan Boere-eise te maak nie en by implikasie eerder sou veg voor hulle sou toegee. Sonntag voer aan dat Mmalebôhō, anders as dié ouer generasie, begin besef het dat die Boere se mag teen 1894 sodanig toegeneem het dat die Boerebedreiging hierdie keer nie weer met dieselfde taktiek as in die verlede – hetsy deur 'n geïsoleerde voorval van konflik of deur Boere-eise bloot met 'n ontwykende antwoord te begroet – afgeslaan sou kon word nie. Omdat Sonntag 'n gewelddadige konfrontasie ten alle koste wou vermy en hy oortuig was dat enige optrede behalwe om toe te gee en belasting te betaal daarop sou uitloop, het hy die Hananwa-oudstes se raad as 'sleg' geklassifiseer:

Das bringt mich auf den Gedanken, daß unter den alten Männern eine Anzahl ist, die den Häuptling schlecht beraten. (p. 200)	I suspected than among the old men there were at least some who advised him badly. (p. 39)
---	--

Dit is duidelik dat die sendeling onder die indruk was dat daar 'n spesiale verhouding tussen hom en die Hananwa-leier was en dat hy daarvan oortuig was dat hy 'n aansienlike mate van invloed oor hom uitoefen het. Soos Sonntag homself hier voordoën, kan hy dus ingelees word in die klassieke sendeling-rol, waarin hy Hananwa-tradisies aan die ondermyn is ten einde 'n 'beter' bestel te skep. Belangrikste is, soos later ook weer bespreek sal word, dat Mmalebôhō nié vir Sonntag luister nie. Wat minder opvallend is (omdat Sonntag self die laaste een sou wees om dit te erken), maar wat tog deur die sendelings tekste ondersteun kan word, is dat Mmalebôhō vir Sonntag willens en wetens sy rol as 'wit wyse' gegun het. Die rede hiervoor sou wees dat Sonntag se geloof in 'n spesiale verhouding met Mmalebôhō hom meer geredelik beskikbaar en meer gedienstig aan Mmalebôhō gemaak het. Soos reeds aangedui, het Mmalebôhō die versierendheid gehad om

73. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 25 (1894-04-30).

sendeling Sonntag uit die staanspoor, sedert sy aankoms by Blouberg in 1892, te laat verstaan dat sy sendingaktiwiteite in die omgewing volkome berus het by die goedgunstigheids van die Hananwa-leier. Teen 1894 was Sonntag dus reeds vir twee jaar in die 'gewoonte' om só op te tree dat hy hierdie guns kon behou.

***

Terug by die dagboekteks: Sendeling Sonntag gee vervolgens 'n uiteensetting van die wyse waarop die ou manne volgens hom geredeneer het om by die 'slegte raad' wat hulle aan Mmalebôhō gegee het, uit te kom. Die volgende frases is deur die vertaler uit die Engelse publikasie uitgelaat:

<p>Sie kennen die Bauern an zu 40 und 50 Jahre, wie sie einst in einem Gewaltstreich den Bah. sämtl. Vieh abnahmen, als sie grad an einem Tage erreichen konnten und dann abziehen. Das jetzt Transvaal vor ihnen steht, das begreifen sie nicht. (p. 200)</p>	<p>(p. 39)</p>
--	----------------

Dit is ironies dat Sonntag se volgehoue pogings om vrede tussen die Boere en die Hananwa deur onderhandelinge te bewerkstelling, ondermyn word deur hierdie inligting wat hyself hier in sy dagboek opgeteken het – waarskynlik daarom dat die vertaler dit uitgelaat het. Daar is vroeër ook reeds verwys na die lang geskiedenis van gespanne verhoudinge tussen die Boere en die Hananwa. Nêrens in hierdie lang interaksie het die Boere egter, tot en met die jare negentig, naby daaraan gekom om die Hananwa te verower en te onderwerp nie. Boerebedreigings is vantevore nog altyd sonder prysgawe van selfbeskikking hanteer. Vanuit hulle bergvesting kon die Hananwa aanslae trotseer. Die prysgawe van Hananwa-soewereiniteit was eenvoudig nie op die agenda nie – so laat as 1890 het selfs die Boere (sien weer Vlotman se 'aanhaling') besef dat Mmalebôhō nog baas op Blouberg was. Vir hierdie Hananwa-leiers om dan eensklaps in 1894 te begin optree asof die Boere hulle meesters was, om by hulle dekade-lange vyande te gaan pleit om genade, hulle daartoe te verbind om belastings te betaal en ongekende Boere-inmenging in hulle samelewing te duld, was eenvoudig te veel gevra.

Dit is nie noodwendig te sê dat die Hananwa-oudstes, soos Sonntag beweer het, nie besef het dat hierdie laaste Boere-aanslag veel ernstiger as die voriges sou wees nie. Die Hananwa was waarskynlik dan ook nie so naïef soos wat die daaropvolgende opmerking van Sonntag hulle mag laat vertoon nie:

Sie nehmen an, Vorster wird wohl endlich müde werden des Wartens und dann abziehen. p. 200)

They [die ouer Hananwa leiers] apparently supposed that Vorster would at last tire of waiting and leave them alone. (p. 39)

Dit was waarskynlik eerder 'n geval dat die Hananwa-oudstes besluit het om die beproefde taktiek wat vantevore reeds teen die Boere gewerk het, weer in werking te stel: naamlik om nie konfrontasie uit te lok nie maar hulleself so goed as moontlik, met soveel as moontlik ammunisie, in hulle bergvesting te verskans. Soos die Boere, moes die Hananwa, anders as die goedgelewige Sonntag wat gehoop het dat almal in harmonie sou kon saamleef, baie goed geweet wat op die spel was: Mmalebôhō se kop; die Hananwa se onafhanklikheid. Waarom sou hulle bereid gewees het om dit vrywillig prys te gee terwyl die Boere telkens vantevore nie in staat was om dit van hulle weg te neem nie?

Wat moet die leser dan maak van Sonntag se volgende opmerking:

Daß sie einen Krieg heraufbeschwören wollen, ist durchaus nicht ihre Absicht. (p. 200)

Planning a war was most definitely not their intention. (p. 39)

Vertaler Sonntag is haastig om die vredeliewende aard van die Hananwa weer so veel as moontlik te *foreground*. Die Duitse teks laat ruimte vir 'n ander interpretasie: "Die Hananwa was beslis nie van plan om 'n oorlog *uit te lok* nie"⁷⁴ - maar dit sluit nie uit dat die Hananwa voorbereidings getref het om hulleself te verdedig as dit daarop sou aankom nie. Sonntag was duidelik nie op die hoogte met die Hananwa se verdedigingstrategie nie, waarskynlik omdat hy van die Hananwa geglo het ook net wat hulle hom toegelaat het om te glo. Indien Sonntag op die hoogte gehou is van hulle pogings om wapens bymekaar te maak, sou hy verplig gewees het om dit by die Transvaalse owerhede aan te meld. Dit het die Hananwa gepas dat Sonntag die persepsie van hulle gehad het wat hy hier aanbied. In 'n mate was Konrad Sonntag se afleidings in die kol wat betref die beeld wat die Hananwa graag in die sendeling se oë sou wou hê. Indien die Hananwa aan Sonntag sou onthul dat hulle uitgestel het met 'n antwoord aan Vorster omdat hulle inderdaad besig was om vir oorlog voor te berei, sou hulle sy simpatie verloor het. Die Hananwa kon nie hulle 'vredesgesant' onder die indruk bring dat hulle eintlik vir 'n geveg gereed gemaak het nie.

74. Vertaling en kursivering L.K.

Anders as Sonntag, was die Hananwa-oudstes nie vatbaar vir die retoriek waarmee die Boere, so tiperend van 'n koloniale veroweringsmag, die onderwerping van 'n Afrikagemeenskap geregverdig het nie. Hulle kon nie ongehoorsaam, opstandig of rebels wees teenoor 'n owerheid wat hulle nie erken het nie. Hulle kon bloot, gekonfronteer, uitgedaag, of bedreig word en hulle het beperkte opsies gehad hoe hulle daarop sou reageer. Om te beplan vir oorlog, was 'n baie waarskynlike opsie.

Sonntag vervolg sy verduideliking van die Hananwa-oudstes se 'slegte raad' aan Mmalebôhō met die volgende opmerking:

<p>Der Häuptling ist leider noch ein verhältnismäßig junger Häuptling und so muß er den Ratschlägen der Alten sein Ohr leihen. (p. 200)</p>	<p>As head of a tribe, Maleboch was still a comparatively young man and therefore tribal custom obliged him to lend his ear to the advice of the old men. (p. 39)</p>
---	---

Die vraag ontstaan of Sonntag gelyk gehad het dat die jong Hananwa-leier, Mmalebôhō, anders as sy ou raadgewers, die onvermydelikheid van Boere-onderwerping, hetsy vreedsaam of gewelddadig, besef het en derhalwe ten minste *oorweging* geskenk het aan die moontlikheid om vreedsaam oor te gee. Mmalebôhō was nie oningelig oor die gedetermineerdheid waarmee koloniseerders gedurende die 1890's in suidelike Afrika opgetree het nie. In Oktober 1893 het hy by Sonntag laat navraag doen om meer besonderhede te kry omtrent die situasie in Mashonaland,⁷⁵ waar Lobengula se Ndebele in die daaropvolgende weke deur 'n British South African Company-mag onder leiding van dr. L.S. Jameson verslaan sou word. Indien Mmalebôhō enigiets uit Lobengula se lot wysgeword het, was dit hoe beperk 'n swart leier se opsies voor die onstuitbare golf van kolonisering was.⁷⁶ Indien onderwerping

75. C. Sonntag, *Notizen ...*, p. 170.

76. Sien T. Pakenham, *The scramble for Africa, 1876-1912*, pp. 490-495. Dit is merkwaardig met hoeveel gemak die storie van Mmalebôhō se onderwerping in dieselfde patroon ingepas kan word as waarin Pakenham die geval van Lobengula verpak het. Dit is asof Pakenham 'n meesternarratief vir koloniale veldtogte blootgelê het. Soos vertaler Sonntag met die 'verhaal van Mmalebôhō', beskou Pakenham die 'verhaal van Lobengula' as 'n tragedie: "Lobengula was illiterate but highly intelligent. Like the victim of Greek tragedy, he found himself caught in the toils. For years he had been besieged by concession hunters of various nationalities, including Boers. He recognised that his kingdom, blessed with a soil and climate superior to that of any of the other South African states, would be the next target for European expansion. Only its remoteness had saved it so far." (Pakenham, p. 382). Hierdie paragraaf kon, met die uitsondering van die gesogtheid van die terrein wat gekoloniseer sou word, net so vir Mmalebôhō oorgeneem word. Naas die motiverings van plaaslike amptenare soos Vorster, wat groot buit sou maak tydens die veldtog, is reeds aangedui dat Mmalebôhō deel van die Transvaal-'pakket' was om wit vestigingsgebied elders te beveilig en om die uitskakeling van hulle eintlike vyand, Makhado, uit te skakel. Die volgende ooreenkomste is nietemin baie duidelik: In albei gevalle was daar 'n koloniale amptenaar wat persoonlike voordeel uit die onderwerping van die swart gemeenskap sou trek, op die toneel (Ndebele: dr. L.S. Jameson; Hananwa: Barend Vorster sr.); in albei gevalle is insidente geïdentifiseer wat dit vir 'n koloniale moondheid moreel regverdig kon maak om 'n militêre veldtog te onderneem (Ndebele-aanval op Fort Victoria, Julie 1893; Hananwa-'uitdagendheid' soos beskryf deur Barend Vorster). In albei gevalle sou die Afrikaleiers, sodra die koloniale magte gemobiliseer is, hulle

aan wit gesag onvermydelik was, sou die mees taktiese besluit vir Mmalebôhō gewees het om ten minste te gronde te gaan terwyl hy die wil van sy raadgewers uitvoer. Sou Mmalebôhō besluit het om geen weerstand te bied nie, sou hy die kans gestaan het om verguis te word as een wat nie die belange van sy volgelinge verdedig het nie, wat hulle aan die Boere uitgelewer het en op niks anders as 'n eerlose vrede kon roem nie.

Wat vir Sonntag en wat vir die Hananwa-raadgewers die 'eerbare' besluit sou wees om te neem, het dus lynreg met mekaar gebots. Dit volg hieruit dat Mmalebôhō dan ook net in die oë van 'n wit waarnemer wat, soos die sendeling en verál die vertaler na die gebeure gekyk het, as tragiese held beskryf sou kon word. Vir 'n leser wat vreedsame onderwerping as die verstandige keuse sou beskou, was Mmalebôhō se besluit om te veg eerder as om aan die Boere se eise te voldoen, sy tragiese skuld, sy *hamartia* waardeur hy sy volgelinge lyding en dood op die hals gehaal het. Sy oormoed (*hubris*) sou daarin gelê het dat hy die noodlot getart het deur die onafwendbare (wit superioriteit) teen die prys van vele menselewens, tevergeefs probeer afweer het; dat hy homself teen sy beterwete teen die witmense verset het. Hierdie beskouing verval sodra die leser buite die paradigma van wit superioriteit beweeg. Vir so 'n leser het Mmalebôhō wel soos die tragiese held getrou aan sy aard opgetree, maar het daardie optrede nie die uitspeel van 'n fout behels nie. Vir so 'n leser was Mmalebôhō se besluit om sy mense teen Boere-aggressie (aanvanklikstruktureel en daarna eers gewelddadig) te verdedig, die 'regte' ding om te doen.

***

Veral in die volgende paar paragrawe uit die dagboek gee die sendeling en die vertaler hulle wêreldbeskouings, waarin dit 'n vanselfsprekendheid is dat witmense die bo-ton voer, te kenne. Die verskille tussen sendeling Sonntag se redenasie en die vertaler se uiteensetting daarvan, is veelseggend. Afgesien van aansienlike byvoegings, is die volgorde van die paragrawe in die laaste gedeelte van Sonntag se 19 Mei 1894-dagboekinskrywing, sodanig deur Konrad Sonntag gewysig dat dit aansienlike betekenisverskille impliseer. Ten einde die veranderde volgorde van argumente aan te dui, word die ooreenstemmende gedeeltes met kleurkode aandui. Byvoegings deur Konrad Sonntag is steeds swart en in kursief. Dele in die Duitse dagboek wat nie in die Engels voorkom nie, is ook gekursiveer:

---

tot die volgende taktiek wend: hulle sou probeer tyd wen; met geskenke die koloniale bevelvoerder probeer paai en op die punt voordat hulle finaal verslaan is, 'n afkoopbedrag aan die koloniale magte aanbied. Sien weer hoofstuk drie vir sootgelyke gevalle uit Wes-Afrika. Vergelyk hoofstuk vyf vir verwysings na die tragedie as narratief.

Während die Alten durch die Politik des Hinhaltens und Zögerns gewinnen, werden sie das ganze Volk ins Verderben stürzen.

Ich bin fest davon überzeugt, daß der Kommiss., wenn er gewagt hätte Maleboch persönlich einen Besuch zu machen und in gemüthlicher Unterhaltung ihm und seinen alten Minister den Standpunkt in aller Ausführlichkeit klar und deutlich gemacht hätte und die Sachen von beiden Seiten behandelt hätten, mit der ganzen Angelegenheit in kurzer Zeit zu Rande gekommen wären. Oft genug habe ich es ihm nahegelegt, sich mit ihren Beschwerden direkt nach Pretoria zu wenden, man würde ihnen dort Gehör schenken und ihnen Gerechtigkeit widerfahren lassen, wenn sie sich bereit erklären der Forderung der Regierung Folge zu leisten. Ich bemerkte jedoch sogleich, daß dazu keine Lust war. *Die Alten waren wohl der Meinung, hinziehen, hinziehen. Dann wird Vorster uns in Ruhe lassen und ganz Transvaal.* Nachdem ich alles gethan hatte, was in meiner Macht stand und geraten so viel ich konnte, muß ich Gott dem Herrn das Weitere überlassen. (p. 200)

Often enough I had advised them to go direct to Pretoria with their grievances. I told them that, provided they were to submit to the reasonable demands of the Government, they would be well and justly treated. I noticed at once, however, that they were not inclined to do this, and it would have been unwise if I had undertaken something in this direction without their express wish.

The old men probably hoped to win by their policy of procrastination and hesitation, but I feared that by this course they would plunge their people into destruction.

No dispute between White and Black could be resolved unless the white man realised that his first and foremost aim must be to gain the confidence of the Black man. He must be willing to unbend and have the courage to personally visit the Black man, in this case Maleboch, wherever he may be. In a cordial, patient and protracted conversation going into the minutest detail, such a man would put the standpoint of the Government, justifying the proposed actions of the Boers in even the most trivial matters. It would not have taken such a man a great deal of time to bring the dispute to a satisfactory conclusion for both parties.

This is not wishful thinking influenced by my friendly feelings for Black men, in particular Maleboch. Such Boers are living now, in the persons of Native Commissioner Potgieter and Commandant Grobler, both of the Waterberg. These men are not only highly respected by the Blacks of the district, but also by Maleboch and his people.

	Having done everything in my power to <i>assist</i> the Bahananoa, I had to leave the rest in the hands of the Lord God. (pp. 39-40)
--	--

Die volgende vier basiese stellings kon in albei uittreksels geïdentifiseer word:

- Die Hananwa-oudstes het gehoop om met uitstel en ontwyking te wen, maar dit sou hulle in die verderf lei.
- Dit was Vorster se verantwoordelikheid om die inisiatief te geneem het en met die Hananwa te gaan onderhandel. Indien hy dit gedoen het, sou die saak vinnig afgehandel gewees het.
- Sonntag het die Hananwa geadviseer om hulle saak direk met die Boereregering in Pretoria te gaan opneem, maar hulle was nie daarvoor te vinde nie.
- Nadat die sendeling sy bes gedoen het, het hy die saak in die hande van die Here gelaat.

In die vertaalde weergawe, is die volgorde egter soos volg:

- Sonntag het die Hananwa geadviseer om hulle saak direk met die Boereregering in Pretoria te gaan opneem, maar hulle was nie daarvoor te vinde nie.
- Dit was Vorster se verantwoordelikheid om die inisiatief te geneem het en met die Hananwa te gaan onderhandel. Indien hy dit gedoen het, sou die saak vinnig afgehandel gewees het.
- Die Hananwa-oudstes het gehoop om met uitstel en ontwyking te wen, maar dit sou hulle in die verderf lei.
- Nadat die sendeling sy bes gedoen het, het hy die saak in die hande van die Here gelaat.

Waar sendeling Sonntag in die oorspronklike dagboek sy eie rol in die laaste twee stellings verduidelik het, het die vertaler die hele gedeelte met die sendeling se rol omraam deur die twee stellings waarin hy 'n aandeel gehad het, heel eerste en heel laaste te plaas (rooi en pers). Daarmee gee die vertaler aan die sendeling self dié prominentste rol. Daarteenoor, gee hy aan die Hananwa 'n passiewer, meer ondergeskikte aandeel in hulle interaksie met die Boere; letterlik die derderangse rol (blou), ná dié van die sendeling en die kommissaris.

Sendeling Sonntag was in die oorspronklike dagboek veel minder aktief by die spanning tussen Boer en Hananwa betrokke as wat die vertaler dit wou gehad het. In

sy oorspronklike dagboekinskrywing het die sendeling die Hananwa-oudstes, die voorwerp van sy waarneming, se vrese geïdentifiseer; daarna het hy die verantwoordelikheid om Hananwa-vrese te besweer, op kommissaris Vorster geplaas en laastens eers homself verontskuldig vir sy eie passiwiteit. Hierdie optrede strook met ander uitsprake wat Sonntag elders reeds in sy dagboek gemaak het. Vergelyk die Duitse en die Engelse weergawe van 'n inskrywing gemaak op 26 April 1894:

... überhaupt, hielt ich es für geraten, erst mehr den passiven Zuschauer zu spielen. Man muss sehen, wann die Zeit zum aktiven Handeln gekommen ist ...⁷⁷

Quite apart from this, I thought it advisable, at first, to play the part of the passive observer ... One must let things develop and then decide whether the time was ripe to take part actively in the negotiations ...⁷⁸

So seker soos wat sendeling Sonntag van die gewaande wysheid van sy raad aan die Hananwa was, so duidelik spreek sy eie onvermoë om sy wil op die Boere óf die Hananwa af te dwing, uit die wyse waarop sy dagboekinskrywing gekonstrueer is. As die Hananwa nie gereed was om na hom te luister nie, sou hy niks aan die verderf waarin hulle hulle volgens hom begeef het, kon doen nie – daarom dat Sonntag, in die oorspronklike teks, nadat hy sy eie voorstel aan die Hananwa gestel het, terugkom na hulle eie vaste oortuigings en dan toegee dat al wat vir hom oorgebly het, was om vir hulle te bid:

Oft genug habe ich es ihm nahegelegt, sich mit ihren Beschwerden direkt nach Pretoria zu wenden, man würde ihnen dort Gehör schenken und ihnen Gerechtigkeit widerfahren lassen, wenn sie sich bereit erklären der Forderung der Regierung Folge zu leisten. Ich bemerkte jedoch sogleich, daß dazu keine Lust war. *Die Alten waren wohl der Meinung, hinziehen, hinziehen. Dann wird Vorster uns in Ruhe lassen und ganz Transvaal.* Nachdem ich alles gethan hatte, was in meiner Macht stand und geraten so viel ich konnte, muß ich Gott dem Herrn das Weitere überlassen.

In die Duitse teks ontmoet die leser 'n huiweriger verteller wat homself probeer verontskuldig. Daarteenoor is die eerstepersoonsverteller in die vertaalde teks 'n veel prominenter hoofrolspeler as wat hy in die Duitse sendeling se oorspronklike, eie teks was. Vertaler Sonntag se sendeling is alwetend: hy identifiseer die probleem; hy bied aan om dit op te los, word nie toegelaat nie en doen dan aan die hand hoe die witmense veronderstél was om op te getree het. Meer nog: wat hy aan die hand doen, is eintlik 'n verklaring waarom wit en swart tot die huidige dag toe nie oor die weg

77. C. Sonntag, *Notizen ...*, p. 188.

78. C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, p. 22.

kom nie: omdat witmense nie weet hoe om hulle gesag vreedzaam op swartmense af te dwing nie.

Dit is opmerklik hoe redakteur Konrad Sonntag die Duitse aanhaling soos hierbo in groen aangedui, aangepas en uitgebrei het om vir sy Suid-Afrikaanse lesers in die jare tagtig van die twintigste eeu in rasseverhoudinge te onderrig:

No dispute between White and Black could be resolved unless the white man realised that his first and foremost aim must be to gain the confidence of the Black man. He must be willing to unbend and ...

Onvergeeflik soos dit vir die redakteur was om die sendeling bo-staande woorde in die mond te gelê het, adem sy 1983-redenasie ongeveer dieselfde ideologiese houding as sendeling Sonntag se benadering tot die situasie in 1894: “As die witmens net geweet het hoe om die swartmens (wit) rede te laat insien.” Die vertaler het selfs die name van witmense wat hierdie rol sou kon vervul, in die gedeelte bygevoeg. Dit was waarskynlik met die ‘goeie’ bedoeling, hoewel swaar gebukkend onder paternalistiese bagasie, om aan te dui dat daar wel witmense was wat, anders as Vorster, vir swartmense omgee het. Daar is tog vir hierdie leser ‘n nuanseverskil tussen die sendeling en die vertaler se neerbuigende houding: die 1983-vertaling, wat immers geskryf is vanuit ‘n post-koloniale konteks, veronderstel steeds dat die swartman, sodra hy verstaan wat die witman van hom wil hê, sonder enige protes daarby sal inval. My interpretasie van Sonntag se redenasies in die Duitse dagboek, is dat hy tog geglo het dat die Boere, indien ‘n diepgaande beraadslaging sou kon plaasvind, beter insig in die Hananwa se probleme sou gekry het en tog toegewings aan hulle sou maak. Maar ook vir sendeling Sonntag, kind van sy tyd, was wit superioriteit so vanselfsprekend en die oppergesag van die Boere in Transvaal so ‘n onveranderlike gegewe, dat hy nie, soos die Hananwa, daar buite-om kon redeneer nie.⁷⁹

Dat sendeling Sonntag in 1894 van die Hananwa verwag het om ‘n afspraak met die Boereregering in Pretoria te reël, ‘n afvaardiging daarheen te stuur en hulle daar te gaan te woord staan, lyk in elk geval na ‘n growwe vergissing met die mentaliteit van beide die Hananwa en die Transvaalse Boere. Dit was idealisties van Sonntag om te

---

79. Toe Mmalebôhê op 4 Mei 1894 vir Sonntag meegedeel het: “Abgabe bezahlen tödtet ein Volk”, het Sonntag dit letterlik geïnterpreteer en vir die Hananwa-leier die name van mense wat belasting betaal het, opgenoem en naïef opgemerk dat hulle almal nog lewe – en boonop goed lewe. Dit het nie tot Sonntag deurgedring dat ‘n sekere soort lewe, ‘n ‘staat van bestaan’, soos die Comaroffs dit noem, inderdaad sou uitsterf as die Hananwa sou begin belasting betaal nie. Dit sou die einde van hulle selfbeskikking en onafhanklikheid wees, en in daardie opsig sou belasting betaal vir die Hananwa die afsterwe wees van ‘n bestaanswyse wat tot in daardie stadium vir hulle so vanselfsprekend was soos wat dit vir die Boere was dat dit beëindig moes word. Sien C. Sonntag, *Notizen ...*, p. 193. Hierdie frase [“om belasting te betaal beteken die dood van die ‘volk’”] is nie in die Engelse vertaling opgeneem nie.

gedink het dat swartmense in Transvaal met witmense kon onderhandel soos wat witmense met mekaar onderhandel het. Sonntag het eenvoudig die jarelange spanning en agterdog tussen die twee gemeenskappe buite rekening gelaat. Waarvoor hy gelyk gegee moet word, is dat die Hananwa in sy idealistiese wêreldbeeld wel deur die Boere as volwaardige onderhandelaars, en nie as ongehoorsame kinders nie, behandel sou moes word. In hierdie opsig sou die oorlog vir sendeling Sonntag 'n groot leerskool wees wat sy naïwiteit sou temper. Hy sou vind dat selfs nie die swart Wesleyaanse evangeliste van die omgewing, wat normaalweg hulle sendingstasies met weinig wit hulp beheer het, tydens die vyandighede in staat (Comaroffs: “in ‘n staat”) sou wees om basiese probleme met die Boere-leiers te gaan uitpraat nie. Die ervaring van die swart Wesleyaanse Christene tydens die oorlog sou wees dat hulle nie kon staande bly sonder om vir hulleself 'n wit beskermheer en segspersoon te identifiseer nie. Die Wesleyaanse sendeling Thomas Wainman het die stand van sake so vroeg as 1891 reeds treffend opgesom:

...[I]t must not be forgotten that we are in the Transvaal, that a Kafir though the Englishman has appointed him teacher, is still only a kafir & he is harassed & hindered especially in the wilder parts of the country by the farmers & others who object to the natives being taught either secular or religious education.⁸⁰

In wese het Mmalebôhō vir Sonntag om dieselfde rede en op dieselfde wyse as die Wesleyaanse Christene gekoöpteer – hoewel dit, soos in die volgende hoofstuk aangedui sal word, vir die Christene meer voordele as vir Mmalebôhō sou inhou. Ten einde dinge in Transvaal gedoen te kon kry, moes 'n swart persoon dikwels voorgee dat hy bereid was om die rol te speel wat aan hom toegesê is en die wit weldoener die paternalistiese rol te gun waarop hy aanspraak gemaak het.⁸¹

Dit is nodig om tog nog 'n laaste keer terug te kom na die Hananwa-oudstes se motivering, soos deur Sonntag verwoord, waarom hulle nie aan die Boere se eise gehoor sou gee nie. Ek haal die Duitse frase aan wat nie deur Konrad Sonntag in sy vertaling ingesluit is nie:

---

80. *Wesleyan Methodist Mission Society (London) Archive, South African Correspondence (WMMS): H. 2711, Box no. 329, Tvl. S.A. 31, 1891, No. 1025a: T.H. Wainman, Good Hope, Smitsdorp – M. Hartley, London, November/December 1891*

81. In sy artikel “The invention of tradition in colonial Africa” in T. Ranger & E. Hobsbawn (eds.), *The invention of tradition*, p. 252, haal Terence Ranger vir John Iliffe aan om te verduidelik hoe die mense van Oos-Afrika in 'n gekoloniseerde 'staat' gefunksioneer het: “The British wrongly believed that Tanganyikans belonged to tribes; Tanganyikans created tribes to function within the colonial framework ... Europeans believed Africans belonged to tribes; Africans built tribes to belong to.” (J. Iliffe, *A modern history of Tanganyika*, p. 324.) Die Hananwa se optrede op die vooraand van die 1894-oorlog kan op 'n soortgelyke wyse verklaar word: Die Boere het verkeerdelik geglo dat 'n swartman nie op gelyke voet met hulle kon onderhandel nie, derhalwe het Mmalebôhō en die Wesleyaanse Christene vir hulle 'n wit sendeling gekry wat wel deur die wit owerheid ernstig opgeneem sou word.

Die Alten waren wohl der Meinung, hinziehen, hinziehen. Dann wird Vorster uns in Ruhe lassen und ganz Transvaal.

Dit is moeilik om te glo dat die Hananwa-raadgewers werklik so kortsigtig kon wees om te dink dat hulle volstruistaktiek die Boere-bedreiging sou laat verdwyn. Is dit werklik die boodskap wat Sonntag aan sy implisiete lesers wou oordra? Sonntag het begrip vir die Hananwa se rasionalisering van hulle optrede reeds verloor toe hy nie die implikasie besef het van die frase wat hulle – die hele tyd vir hóm – herhaal het nie: dat die Boere Mmalebôhō, hulle leier, se kop gesoek het. Vrede met die Boere sou vir die Hananwa teen ‘n veel groter prys kom as wat sendeling Sonntag kon bereken. Die noord-Sotho gesegde: “šako la hlako thobela ke mojano”(in a country without a chief, chaos prevails)⁸² verduidelik presies wat die implikasie sou wees as Mmalebôhō se kop, om ‘n Westerse uitdrukking te gebruik, sou rol. Die Boere wou Mmalebôhō as magsfaktor in Transvaalse politiek uitskakel en vir die Hananwa sou dit chaos impliseer. Hulle het geweet dat dit onvermydelik was dat dié konfrontasie een of ander tyd moes plaasvind.⁸³ Wat Sonntag die Hananwa-leiers se uitstel en getalm noem, was vir hulle aan die een kant uitstel van die onvermydelike,⁸⁴ maar aan

82. A. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and the politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, p. 31.

83. Die ironie is dat selfs Sonntag dit besef het. So vroeg as 18 Oktober 1892 het hy in sy dagboek geskryf: “A few half-hearted attempts to persuade the people of the Blaawberg to pay their taxes had failed. That was the status quo at the moment. But over the heads of the unfortunate people the sword of Damocles hung all the time. ... When the Government had, however, at last decided to take decisive action, the time would have come for the missionary to advise the black people as well as the white authorities as to how peace should be preserved.” (Sien C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, p. 12 & *Notizen ...*, pp. 133-134.) Maar Sonntag het nie besef dat die Boere se “decisive action” vir die Hananwa onderwerping impliseer het nie. Mmalebôhō se kop was die ononderhandelbare prys; dit sôu geneem word – hetsy vreedsaam of gewelddadig, sou die Boere se “decisive action” vir die Hananwa ‘n verlies van onafhanklikheid en derhalwe chaos, beteken. Sonntag se onvermoë om hierdie afleiding te maak, is myns insiens grootliks geleë in sy aanname dat hy veronderstel was om die Hananwa op hulle *andersheid* as witmense te takseer. Het hy die Hananwa bloot binne ‘n universeler raamwerk probeer plaas van ‘n gemeenskap wat op die punt was om deur ‘n magtiger vyand verower te word, sou die ‘koning se kop’-beeldspraak hom dalk nie ontwyk het nie. Die ooreenkoms tussen dit wat ‘n ‘koning’ vir Europeërs en Afrikane impliseer, is immers ooglopend: ‘n (Europese) koning is “a symbolic figure of rule” – sien H. Biedermann, *The Wordsworth Dictionary of symbolism*, p. 195; die Hananwa-*kgoši* word tot die huidige dag beskou as “a sign of unity and power” – sien A.P. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and the politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, p. 38. Dat Sonntag die Hananwa hier so *anders* beskou en elders van hulle verwag om so eenders as witmense, na Pretoria toe te gaan en met die wit regering te gaan onderhandel; dat Sonntag op 19 Mei 1894 so onbewus kon gewees het van die gewaarwordings wat hyself op 18 Oktober 1892 opgeteken het, is natuurlik weer eens tekenend van die aard van die dagboek as historiese bron. Die inligting wat uit vroeëre dagboekinskrywings versamel word, sal nie noodwendig korreleer met wat die outeur by ‘n volgende geleentheid kwytgeraak het nie. In die hitte van een argument, kom die afleidings wat twee jaar tevore onder ander omstandighede as deel van ‘n ander argument gemaak is, nie noodwendig weer by die verteller op nie. Die leser hoef dus nie ‘n dagboek net te lees vir wat wel daarin staan nie.

84. Dit was geen unieke situasie vir ‘n Afrikaleier wat verbete koloniale uitbreidingsdrange en ‘n oormag koloniale troepe moes trotseer nie. Vergelyk Lobengula se reaksie in 1889-1890 op die vooraand van die *British South African Company* se inname van Mashonaland: “After Jameson had gone, Lobengula twisted and turned. He saw no escape. He could easily wipe out a small column like Jameson’s. But he knew Cetshwayo’s fate. The Europeans were irresistible. His only tactic was to buy time.” T. Pakenham, *The scramble for Africa, 1876-1912*, p. 389.

die ander kant ook 'n meganisme om tyd te wen: om meer ammunisie te bekom, krygers bymekaar te kry, vroue en kinders te verskuil, beeste na veiliger oorde te verskuif⁸⁵ en kos bymekaar te maak.

Om vir die Boere hulle sin te gee, om Mmalebôhō se kop vir hulle sonder verset te oorhandig, om onafhanklikheid sommerso prys te gee, sou vir die Hananwaleiers chaos wees. Vir Sonntag sou oorlog chaos wees – die verderf wat hy beweer het die Hananwa-oudstes hulle mense heen sou lei. Die ironie is dat Sonntag en Mmalebôhō albei hulle eie chaos in die vooruitsig gestel het. In hierdie opsig neig die Konrad Sonntag-tekste, as dit met die sendeling- en die Colin Rae-tekste as intertekste gelees word, na erger as 'n tragedie, 'n satire. Indien die sendeling voor die regbank van die geskiedenis gedaag moes word, sou dit nie wees omdat hy die Hananwa aangeraai het om vrede te maak nie – Mmalebôhō het dit self oorweeg – maar omdat hy nie besef het hoe ongemaklik so 'n vrede vir die Hananwa sou wees nie. Indien die vertaler voor die regbank geplaas word, sou dit wees omdat hy honderd jaar ná die satiriese tragedie die neerbuigende laat negentiende-eeuse beskouing van die Hananwa onwetend steeds in sy interpretasie van die 1894-gebeure – en sy toepassing daarvan op sy eie tyd – bly handhaaf het. Vanuit die veronderstelling dat wittes die mag het om geregtigheid te laat geskied, dat hulle meer versierende is en die prerogatief het om voor te skryf, predik die vertaler rasseversoening: as die witmens weet hoe om die swartmens na sy kant oor te haal, sal daar vrede wees.

Versagte omstandighede vir sendeling Sonntag is dat hy, te midde van sy omklemmerende koloniale verwagtingshorison, ten minste bereid was om selfs daardie Hananwa-argumente wat hy as onsin beskou het, op te teken en sodoende 'n historiese teks met ryk interpretasiemoontlikhede nagelaat het. Verder het Sonntag, juis omdat hy so toegewyd was aan sy eie ideologie, dit baie hoog op prys gestel het dat die Hananwa vreedzaam in die Boere se koloniale staat opgeneem moes word. Dit het aanleiding gegee tot die ironiese situasie dat Sonntag, omdat hy hom vir dié doel voortdurend met die Hananwa bly bemoei het, deur hulle benut kon word as boodskapper, nuusdraer en tydwen-meganisme en sodoende eindelijk sy eie vredespogings ondermyn het.

Die merkwaardige is dat Sonntag dan, op die koop toe, deur sy dagboekinskrywing die moontlikheid oopgelaat het dat die Hananwa se optrede uit 'n ander tyd en hoek

---

85. TAB: SS. 4700, R. 2004/95: *Verslag, of Algemeen Overzicht van den Commandant-Generaal van den gevoerden krijg tegen de oproerige Kafferstammend van Malaboeh (te Blauwberg), Seleboel, Magoeba, Mahoepa en anderen, wonende in de Lage Velden van het District Zoutpansberg*, 1895-02-20, p. 3. In hierdie verslag het Joubert vertel van "een Kapiteintje, genaamd Tawitzala," wat langs die Mogalakwenarivier gewoon het en "ruim 700 beesten" vir Mmalebôhō opgepas het.

óók beskou sou kon word. Die afdeling “Herinnering as konteks” wat in hoofstuk drie as deel van die *ekstrateks* vir die lees van Sonntag se dagboek opgestel is, is in die paragrawe wat hier volg, direk van toepassing. Sonntag se teks staan nie net in verhouding tot die Boer-Hananwa-oorlog nie, maar ook in verhouding tot die kollektiewe / sosiale herinnering aan hierdie en talle ander koloniale konflikte.

Die Hananwa kan ook geloofwaardig uit die sendeling-dagboek gekonstrueer word as die “dapper veronregtes”: Die Hananwa was nie lamgelê deur vrees nie; hulle was bereid om te veg. Hulle het gekies om eerder die kans te waag en te veg as om maar net te kapituleer. Dit is die tipe verhaal waaruit ‘n nageslag mites sou kon spin – die Anglo-Boereoorlog, dié stryd waarin die Britte aan die Boere gedoen het wat hulle vyf jaar tevore aan die Hananwa gedoen het, was nóg so ‘n stryd wat uit die staanspoor as verlore beskou sou kon word, maar wat vir die verloorders ‘n stryd was wat gestry móés word. Omdat Mmalebôhò teen die Boere stelling ingeneem het, is hy deur die Hananwa onthou as ‘n goeie leier en ‘n dapper vegter, ‘n verteenwoordiger van die Hananwa se identiteit, ‘n held vir wie ‘n pryslied vandag nog gesing word.⁸⁶ Indien Mmalebôhò met die Boere ‘n ooreenkoms gesluit het, sou die Hananwa-oorleweringe hom verguis het soos hulle sy halfbroer Kibi, wat met die Boere saamgesweer het, verwyf. Hierdie lesing van die teks laat die ironieë ophoop: Sonntag sêlf het reeds tydens die Boer-Hananwa-oorlog ook eerder vir Mmalebôhò as die eerbare karakter beskou en hóm probeer bystaan. Net soos in die Hananwa-herinnering, het Sonntag ook vir Kibi as die anti-held beskou.

Soos met die Anglo-Boereoorlog, stel die feit dat die Hananwa die wapen opgeneem het, hulle nageslag in staat om die deelnemers aan die oorlog te konstrueer soos die konteks vereis: óf as veronregte slagoffers, óf as vasberade uitdaggers van die lot wat deur ander oor hulle beslis is – natuurlik twee kante van dieselfde munt. Die Hananwa se pryslied bevestig hierdie verskynsel: in opvoerings van die lied oor die 1894-oorlog, word verliese aan beide kante vermeld.⁸⁷ Aanvanklik klink dit na ‘n kompliment vir die dapperheid van albei groepe, uiteindelik kan dit ‘n subtiele verwyf jeens die Boere word: dat albei partye moes veg in ‘n sinnelose oorlog wat nie deur

---

86. Sien A. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and the politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, pp. 29-47. “The recital of the poem should also be interpreted in the light of the important role that history plays as a stabilizing and unifying force in the life of the Hananwa. As indicated by [Isabel] Hofmeyr, for almost all colonized societies, the confrontation with colonial forces was an ‘apocalypse’. Many societies experienced ‘deepened demographic disaster, as well as crises of leadership’ as a result. These were times of social change and adaptation, conditions which are often characterized by a yearning for the past. By continual recital of a historical incident such as this one, the narrator is able to establish continuity with a heroic past.”

87. A. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and the politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, p. 44.

die Hananwa se toedoen aan die gang gesit is nie. Die Hananwa-herinnering staan immers baie sterk daarop dat die oorsaak van die oorlog Boere-aggressie was – ook ‘n saak wat met geloofwaardigheid uit sendeling Sonntag se dagboek gemotiveer sou kon word.

Die hoogste vorm van ironie lê myns insiens in die verskynsel dat die herinnering aan die oorlog tot die huidige dag toe soveel prominensie in Hananwa-kultuurbeoefening geniet. Ook in die wit en akademiese leeskultuur het die Engelse vertaling en die Duitse heruitgawe van uittreksels uit die oorspronklike dagboek heelwat rimpelings gemaak. Kortom, die lewendige herinneringe aan die oorlog het ‘n interteks geword wat sendeling Sonntag se standpunt weerspreek en aan die Hananwa-aristokrasie gelyk gee: Sonntag se ‘wysheid’ van vrede het in die geskiedenis geen hond haar-af gemaak nie. Die Hananwa van Mmalebôhê se besluit om nie toe te gee aan die Boere se eise nie en te veg om te verdedig wat hulle gehad het, was trou aan hulle aard, dít het aan hulle roem en, vir minstens die afgelope honderd jaar, onsterflikheid gegee. Die herinnering aan die óorlog het Hananwa-identiteit laat voortleef. Gesien in hierdie lig was Mmalebôhê se keuse teen vrede, veel verrykender as wat ‘n keuse om na die sendeling te geluister het, sou wees. Die Hananwa-pryslied onthou byvoorbeeld nie eens die sendeling nie; sy aandeel in die verhaal as Hananwa-diensbode is weglaatbaar. Eweneens lê die waarde van Sonntag se dagboek nie in die eerste plek in wat hy ons vertel oor wat hy gedóén het nie, maar veral in wat hy van die ander, groter, rolspelers waargeneem en opgeteken het.

***

Colin Rae en Christoph Sonntag het albei ‘n weergawe van die Boereveldtog van 1894 teen die Hananwa nagelaat. In die een teks is die redes waarom die veldtog onderneem is, so sterk deur die ideologie van die verteller en sy implisiete lesers ondersteun, dat enkele bladsye verteltyd wat aan ‘n enkele insident gekoppel is, as voldoende beskou is om die konflik te verklaar. Vir die ander verteller was die uitbreek van konflik tussen die Boere en die Hananwa so ‘n netelige kwessie dat hy, na noukeurige oorweging, ‘n lys van oorsake wat na verskeie insidente oor ‘n lang tydperk verwys het, bymekaar gebring het. Die eerste verteller, Colin Rae, plaas die blaam vir die oorlog onomwonde op die Hananwa, wat opstandig, ongehoorsaam, aggressief en uitdagend was. Die tweede verteller, sendeling Christoph Sonntag, verskaf in sy dagboek talle voorbeelde van insidente waar die Hananwa deur die Boere geprovokeer is, waar die Hananwa se vertrouwe in Boereleiers geskend is, sowel as insidente waaruit duidelik blyk dat sommige Boereleiers heelwat voordeel uit die